

"מי יעלה לנו השמימה"

נער שהעפיל ממעמקי התופת לרומי הפסגות

"מי יעלה לנו השמימה"

נער שהעפיל ממעמקי התופת לרומי הפסגות

הוצאה לאור:

"גנזך קידוש השם"

מכון לתיעוד מחקר והנצחה ע"ר
רחוב מלצר 15, ת"ד 242, בני ברק
טל: 03-5703018, פקס: 03-5787442
e.mail: ganzach@netvision.net.il

מסת"ב: 8-2-91350-965-978 ISBN

כתיבה ועריכה:

אסתר קמפינסקי

תאום וריכוז:

צבי סקולסקי

ייעוץ וסיוע:

תמר שרייבר

עריכת לשון והגהה:

דן הלוי, אייזיק ורשביאק

עיצוב ועימוד:

"תוית"

תמונות:

"גנזך קידוש השם", בני ברק

"יד ושם", ירושלים

"בית לוחמי הגטאות"

תחקירים:

צבי מאיר, אברהם גרפינקל,
יעקב רוזנבוים, ישראל אלטר, ח. שניידר

ביצוע טכני:

כבי אלטר, אסתר וקסלמן

בני ברק, תשע"א - 2011

כל הזכויות שמורות ל"גנזך קידוש השם"

"גנזך קידוש השם" מתכבד להניח על שולחנכם נדבך נוסף - מסמך מפעים ומרגש, המגולל את סיפור גבורתה של הרוח היהודית בתקופת השואה.

ר' מרדכי (מוטל) גוטרמן - נער צעיר לימים, הושלך אל מערבולת המלחמה, השנאה וההשמדה, וכל אשר היה מוכר, ידוע ובטוח בעולמו - הפך באחת לנחלת העבר. בתוך טירוף המערכות הזה, כשהעבר כולו נעקר, ואילו ההווה והעתיד ניצבים כל העת בסימן שאלה - עומדים למבחן אמונתו והערכים היהודיים שעליהם גדל.

האם ישרדו את הטלטלה?

האם יש אפשרות להישאר אדם, ויתרה מכך, לגדול להיות יהודי שלם בגטאות, במחנות הריכוז וההשמדה, ללא אב ואם ומורה דרך? וכיצד ניתן לחשב ללא הרף חשבוננו של עולם - בעולם שכה שינה פניו?

"מי יעלה לנו השמימה" -- הוא סיפורו המופלא של ר' מוטל גוטרמן ז"ל המספר אותנו בפשטות ובתום, ושוזר אותו בפניני אמונה ויראת שמים. זהו סיפורו של הנער שהפך לאיש, ואמונתו, יראתו ותלמודו-בידו.

זהו גם סיפורם של רבים אשר הלכו בדרך, וקולם - קולה הברור והרהוט של האמונה האיתנה לא נשמע די.

במסגרת הראיונות שעורך "גנזך קידוש השם" עם ניצולי שואה, זכינו לראיין את ר' מוטל ז"ל ואת אחותו תבלט"א הגב' חיה חוה ארלנגר שתחיל. התוודענו בעוצמה השוכנת בפשטות האצילית של ר' מוטל ז"ל, עוצמה שסחפה אותנו ותרמה להפקת הספר.

זוהי הסיבה המביאה את "גנזך קידוש השם" להוציא לאור שוב, באופן ראוי ומכובד, סיפורים ועדויות של אנשי אמונה ומעשה, להביאם לידיעת הציבור בכלל, ובני הנוער בפרט ולהנחילם לדורות.

ראוי סיפורו של ר' מוטל גוטרמן ז"ל למקום של כבוד בין ספרים אלה.

הרב דוד סקולסקי

המנהל הכללי

בסיוע
משרד התרבות והספורט
מנהל התרבות

בסיוע
ועידת התביעות
Conference on Jewish Material Claims
Against Germany, Inc.

בסיוע
החברה לאיתור ולהשבת נכסים
של נספי השואה בע"מ

תודה
למשפחת גוטרמן
על שיתוף הפעולה

"זמרדכי יושב בשער המלך" (אסתר ב', י"ט)

הרה"ח ר' מרדכי גוטרמן ז"ל, או בפשוטות 'מוטל' כפי שכינהו כולם, דמותו עדיין קמה וניצבת מול עיניי, חולפת במהירות על פני המולת הרחוב כמו לא קשורה בו.

עיניים יוקדות באמת צרופה בנחישות היודעת את המטרה ודבקה בה.

מניין בנץ, דקדוקי מצווה ולימוד תורה באהבה בהתמדה בפשיטות ובטהרה, באמת.

מסכת חיים של "איש יהודי", תעצמות נפש שגויסו למטרה אחת - למלא רצון קונו בהידור בלי פשרות.

סיפורים גדולים ועצומים חברו לצד עובדות חיים "פשוטות" לכאורה וכולן מחברת אחת של אמונה ואמת, מכוסות באצטלה של צניעות וענווה.

ואנו שבאנו להציץ, נפעמנו.

כי היו הסיפורים כמו נחל נובע בתום, מרווים את נפש דורנו הצמאה, מעוררים, נוקבים ומטלטלים, מציגים בהוד את מקומם של אלו שיגעו וזכו לישב ב"שער המלך".

"ויבוא עד לפני שער המלך" (אסתר ד', ב') זה מלך מלכי המלכים (מדרש אגדת אסתר)

שם, לצד ארון הספרים הבלוי משימוש ומשמוש, ליד תפילין שנכרכו באהבת "אחד", מול קויטל שנכתב בזוך ובאמונה תמימה, שם מקומו של "איש יהודי... ושמו מרדכי" (אסתר ב', ה')

"ולמה נקרא שמו יהודי? שהוא היה ירא חטא, לפיכך כתבו בו "יהודי". (מדרש פנים אחרים)

ולואי ונזכה שמקריאת הדפים, בין שורות חיו, יתעורר בנו הרצון להגיע עד שער המלך.

א. קמפינסקי

תוכן העניינים

8	.....	מבוא
11	.....	פרק א' • בית אבא
19	.....	פרק ב' • עם פרוץ המלחמה
23	.....	פרק ג' • חיי הגטו
28	.....	פרק ד' • חיסול הגטו
34	.....	פרק ה' • אושוויץ
47	.....	פרק ו' • סוף המלחמה
51	.....	פרק ז' • ברגן בלזן
56	.....	פרק ח' • השחרור
61	.....	פרק ט' • התקומה
66	.....	פרק י' • ההעפלה
74	.....	חודשי חיי האחרונים

מבוא

"מי יעלה לנו השמימה" (דברים ל, י"ב)

מעשה ששאל טורנוסרופוס הרשע את רבי עקיבא:

איזה מעשים נאים (יותר) של הקב"ה או של בשר ודם? אמר לו: של בשר ודם נאים. אמר לו טורנוסרופוס: הרי השמים והארץ, אדם יכול לעשות כיוצא בהם?! אמר לו רבי עקיבא: לא תאמר לי בדבר שהוא למעלה מן הבריות שאין שולטים עליו אלא אמור דברים שהן מצויין בבני אדם.

אמר לו: למה אתם מולים?

אמר לו רבי עקיבא: אני הייתי יודע שעל דבר זה אתה שואלני ולכך הקדמתי ואמרת לי ששמעתי בני אדם משל הקב"ה. הביא לו רבי עקיבא שבולים וגלוסקאות. אמר לו: אלו מעשה הקב"ה ואלו מעשה ידי אדם, אין אלו נאים יותר מן השיבולים! (מדרש תנחומא פרשת תזריע)

דברי המדרש מעוררים תמיהה:

היתכן שרבי עקיבא יעניק עדיפות למעשי אנוש על יצירותיו של הקב"ה? ומה פשר דבריו שביקש לא לדון בתחומים שהם "למעלה מן הבריות"? מדרש זה חושף את עוצמות החינוך היהודי ואת גבהותה של הנפש היהודית.

בתחום חוקי הטבע אין ידו של האדם יכולה לשנות במאומה את הנגזר מלמעלה. "חוק נתן ולא יעבור".

את אשר נגזר מלפניו נקבל בדממה, אך התנהגות האדם היא העומדת במבחן.

וזו תמצית החינוך היהודי.

בכוונה תחילה יצר הקב"ה את עולמו במתכונת כזו, המאפשרת לאדם מרחב בחירה לזכך ולשפר את עצמו.

אין כאן אילוף חיצוני והקניית הרגלים, כי מלאכה זו לא תצלח. כשם שאילוף בע"ח לא יחזיק מעמד בכל הנסיבות.

יש כאן חינוך פנימי, של פיתוח ושיכלול הצלם האלוקי שבי.

האמונה שהיהודי מסוגל לטפס עד גבהים, לדבוק בה' ובדרכיו בכל מצב. הידיעה שיש בנו כוח אלוקי שהוא גבוה מעל גבוה, ועל כן יכול אני לדרוש מעצמי כדי לרומם את אישיותי.

באותה מידה שבה הופך האדם את גרעיני החיטה לגלוסקאות משובחות, כך מטפח הוא את גרעיני האיכות הצפונים בו.

חינוך אמיתי נבחן בזמן של קשיים וניסיונות, אז בוחק החינוך היהודי באור קדוש ואצילי.

אז מתגלה החלק האלוקי שהיה טמון בו.

ודברי המדרש ממשיכים ומעמיקים:

"אמר לו טורנוסרופוס: אם הוא חפץ במילה, למה אינו יוצא הוולד מהול ממעי אימו? אמר לו רבי עקיבא: ...לפי שלא נתן הקב"ה את המצוות לישראל אלא לצרף אותם בהם".

דווקא בשנות החושך וההסתר, כשנגזרה מלפניו גזירה, התעלו אותם אנשי סגולה שהיו מחונכים לאמונה, לאהבת השי"ת בכל מצב, לדבקות בו וליראה פנימית.

והיתה אישיותם מזוככת וצרופה, כדברי ה"שפת אמת" בפרשת שקלים: "אז מתרומם ומתעלה ממדריגה למדריגה ויוכל להתרומם עד לשמים. זהו כוח האדם".

מסוגל הוא להעפיל מעלה מעלה, בבחינת "מי יעלה לנו השמימה". סופי

תיבות שם ה'. (שפת אמת, פרשת פינחס תרנ"א)

פרק א' - בית אבא

"יסדת עוז" (תהילים ח', ג')

"מצינו תינוקות בימי דוד עד שלא טעמו טעם חטא היו יודעין לדרוש את התורה והוה דוד מצלי עליהון. הדא הוא שדוד אומר "אתה ה' תשמרם", נטר אורייתא בלבהון.

(מדרש רבה ויקרא)

ה"בית ישראל" מוסיף ומחדד חשיבות החינוך מקטנות כאמור בתהילים: "מפי עוללים ויונקים יסדת עוז" ויש לרמז להזהיר לאדם שיישאר כקטן שאינו יודע מטומאה וכן יישאר... וכפי התבטלות עצמו זוכה להתקרב ולהיטהר ולהדבק באלוקי החיים. כנא' "כגמול עלי אמו", מפרש רש"י: "נפשי בקרבי לנגדך כיונק".

(בית ישראל, אמור תשי"א)

אבא, הרה"ח ר' יצחק משה גוטרמן מלודז', היה ירא שמים מרבים. כינויו בפי בני לודז' היה 'דער פרומער משה', אך תמיד נזהר שהקפדתו על החומרות לא תפגע באף יהודי.

פעמים רבות הוזמן אבא לחתונות, אך החמיר על עצמו לא לאכול בהן. הוא לא רצה שהמחותנים ייפגעו, כשיוודע להם שהוא אינו אוכל בשמחתם, ולכן הכינה לו אמא בבית מנה

רחוב בלודז'

דומה למנות המוגשות בשמחות. כשהיה אבא מגיע לאולם, היה ניגש למלצר בהיחבא ונותן לו את המנה, כדי שתוגש לו יחד עם כל המסובים.

כאשר לא היתה אפשרות להכין מראש, נהג אבא לקחת אותי לחתונה. ילד קטן הייתי, ואבא נתן לי את האוכל שהוגש לו, כדי שהסובבים לא ירגישו שמנתו נשאת שלמה. ההידורים שלו בכבוד הבריות, היו מופלאים עוד יותר מהידוריו בכשרות.

לודז' היתה עיר גדולה ומפותחת, אך את החלב היו קונים בה ישר מן הרפתות. כילד, נשלחתי לא אחת לקנות את החלב. בעל הרפת היה יהודי, ועד היום עומד בזכרוני מראה החלב החם הזורם אל הכלי.

באחד הימים נחקק בלודז' חוק עירוני חדש, שאסר על רפתות להמציא בתחומי העיר. כל הרפתות הרחיקו אל מחוץ לעיר, ואבא הפסיק לשתות חלב משום שלא יכול היה לשלוח מישהו שישגיח בזמן החליבה. רק כאשר ביקרנו אצל בני משפחתנו בכפר, שחלבו בעצמם והכינו חמאה בבית, הרשה אבא לעצמו לטעום מוצרי חלב.

בשר עוף אכל אבא בלי חשש. כיון שעסק במסחר בנוצות, היה בקשר עם סוחרי עופות והכיר את התחום. הוא אמר לנו, שלו לא היה מתמצא בענייני עופות, לא היה מרשה לעצמו לאכול אותם, מחשש לכשרות השחיטה ולבעיות נוספות.

כיון שמקררים לא היו לנו, לא יכולנו לקנות אווז שלם בכל פעם, אלא רק חצי אווז שאת בשרו אכלנו בסמוך לבישול. אך חצי אווז לא רצה אבא לקנות, כי אולי יש 'שאלה' בחצי השני? לכן הגיע אבא להסדר עם מוכר העופות: אמא לקחה בכל פעם אווז שלם, בדקה את כשרותו, ואז החזירה לחנות מחצית ממנו ושילמה רק על החצי שלקחה.

לא רק בכשרות הפליא אבא להדר, אלא בכל תחומי החיים. תפילתו היתה כמונה מעות, במתינות רבה. התחיל תפילת שחרית במנין, ומשסיים המנין - עוד אחז אבא ב'ברכו'... המשיך בתפילתו עם מנין שני, והגיע עד תפילת העמידה. את סוף התפילה התפלל עם מנין שלישי. כך היתה תפילתו, עבודה שבלב.

חומרה נוספת שהנהיג אבא בבית - לא לטלטל בשבת, למרות העירוב המהודר שהיה בלודז'. אני, שהייתי מתחת לגיל בר מצוה, כן טלטלתי, אך ענין העירוב נחקק בעצמותי מאז ועד היום הזה.

גם בעניינים דקים, שאינם איסור מפורש, הקפיד אבא והחמיר. באותם ימים עדיין לא היתה אנטיביוטיקה, וכל מחלה חיידקית היתה מסוכנת מאד. אבא לקה בשושנה ברגל, והגיע לסכנת נפשות ממש. הדלקת התפשטה מהרגל והגיעה ליד הלב וליד המוח. ניסו בכה ובכה, סגולות כאלו ואחרות, אך מאום לא הועיל.

שוק העופות

מאן דהוא המליץ לאבא על גויה המתמחה בטיפול בשושנה, על ידי עשן ועשבים למיניהם. אבא לא היה מסוגל להגיע אליה, והיא לא רצתה לבוא אלינו, לכן הוזמנה מונית שתיקח את אבא (רק בזכות אותה מונית - זוכר אני את הסיפור הזה, כי המונית היתה חידוש גדול באותם ימים, וכולם נקבצו ובאו לראותה...).

הגויה מוללה את עשביה, חתכה ובחשה וקיצצה והעלתה עשן, אחר מרחח את התערובת על הדלקת. בתוך מספר ימים ירדה השושנה ונעלמה. אבא הבריא לגמרי, אך ליבו נקפו - שמא היה בה, באותה תערובת עשבים, משהו של איסור? אולי שמץ של עבודה זרה, או חשש כישוף? ואף שהיה זה חשש קל ורחוק, קיבל על עצמו לצום שני וחמישי. לא שבוע ולא שבועיים, אלא חמש שנים! עד ימי המלחמה, צם אבא פעמיים בשבוע כדי לכפר על אותו חשש.

■ זיכוי הרבים

אבא נזהר מאד לא להכשיל אותנו באיסורים, גם כאלו שאדם דש בעקביו. הוא לא השמיע לנו פקודות מפורשות, כדי שלא ייווצר מצב בו ילד יסרב לציית וייכשל בכיבוד אב. דוגמה לכך זכורה

באר מים

לי משבתות הקיץ החמות. לא היה לנו מקרר, וכשרצינו לשתות מים קרים - שאבנו אותם מבאר בחצר, שם היו מי תהום קרירים. באמצע סעודת שבת, כשרצה אבא לשתות, אמר לנו: "מן הסתם כולכם רוצים להביא מים..." ולא פנה ישירות לאף אחד מן הילדים.

לא רק לילדיו דאג אבא, אלא לכל דיירי הבנין. בבנין מגורינו היתה סוכה אחת משותפת לכל השכנים. כשעברנו דירה, הגענו למקום בו היתה סוכה פרטית לכל אחד. אבא עבר משכן לשכן, וממש התחנן שיקימו כולם יחד סוכה משותפת. הוא הסביר לנו שיש שכנים שאינם מקפידים לבנות סוכה. אם שואלים אותם, הם עונים ש'הם אוכלים בסוכה של השכנים...' אבל כשיש סוכה אחת גדולה, אין תירוצים. אפשר לראות בדיוק מי בא לסוכה ומי לא, ואותם שכנים יתביישו להעדר, ויבואו.

סוכה בלודז'

ולא רק לשכניו דאג אבא, אלא לכלל הציבור... בבדיקה שגרתית שנערכה לתפילין שלו, התגלה פסול מלכתחילה - אות יתרה. אבא כאב מאד, וחיפש איך יוכל לתקן את המעוות. לבסוף החליט לזכות את הרבים: שכר על חשבוננו סופר סת"ם, ובמשך חודשיים עבר הסופר בין מתפללי בית המדרש, בדק את תפיליהם ותיקן את הדרוש תיקון. בפולין העניה, היו הרבה שהתקשו לממן בדיקת תפילין, וה'מבצע' של אבא התברר כחיוני ויעיל מאד.

כמה מופלא ויהודי היה הלוך מחשבתו: אם אתה נכשלת, דאג שאחרים לא ייכשלו!

■ יושר מלגו ומלבר

אבא היה אדם ישר, מלותיו מדודות ואמיתיות. תקופה מסוימת עסק לפרנסתו במסחר בנוצות אווזים. לסוחרים, עוד יותר מלכל אדם, קשה להישמר מן השקר, אך אבא הקפיד לשאת ולתת באמונה. באחד הימים כשחזרתי הביתה, ראיתי בוכה. כילד, נבהלתי מאד, ושאלתי מיד מה קרה.

התברר שבאותו יום לקח אבא נוצות, שקנה מסוחרי עופות בלודז', ונסע למכור אותן בקעלץ. היצואן מקעלץ, כדרכם של סוחרים, התחיל ללחוץ על אבא שיוריד לו את המחיר, שייתן עוד הנחה, שיפחית קצת מהחשבון. בסופו של דבר ענה לו אבא: "ר' אייזיק, בצורה הזאת לא נשאר לי שום רווח על הנוצות".

ומיד כשחזר הביתה, החל ליבו נוקפו. איך אמר שלא נשאר לו שום רווח? הרי לא חישב בדיוק את ההוצאות, ואולי כן נשארה איזו נקודת רווח? ואם כך - הרי לא אמר אמת - - -

מיד קיבל על עצמו תענית, כדי לכפר על הסטייה מן האמת... ואני ראיתיו אז בוכה, ונחרט המחזה בליבי לעדי-עד. גם הבכי, גם סיבתו הטהורה.

לימים, מסחר הנוצות לא היה רווחי עוד, ואבא החליט לעבור למסחר בעופות. שכר שולחן בשוק, קנה ברוזים, והחל לשחוט ולמכור אותם.

שלושה ימים התנהלו המכירות על מי מנוחות, ואז התעוררה שאלה על אחד העופות השחוטים. אבא הראה את העוף לידידו, סוחר עופות שהתמצא בענייני שחיטה, והידיד אמר לו כלאחר יד: "יש לך כאן הפסד מרובה, אתה יכול למכור את העוף והכל בסדר".

אבא הזדעזע מהתשובה. "אם כך", אמר לעצמו, "אם מסחר בעופות מביא את הסוחרים לכזו הידרדרות רוחנית, עד שהם מסתמכים על היתרים בלי לחשוב פעמיים - איני רוצה לעסוק במסחר שכזה".

הוא לא רצה להכשיל לקוחות ולהיכנס ל'שאלות', ודוכן העופות, בן שלושה ימים בסך הכל, נסגר עוד לפני אותה שבת!

■ דרכי חינוך

אבא היה מחנך בחסד עליון. אולי היום יטענו ששיטותיו מיושנות ואינן מתאימות לנפש הילדים, אך ברור לי כי בדרכו העקבית העניק לנו את החינוך הטוב ביותר. כשהייתי בן שבע שנים, וכבר למדתי תורה - לא נתן לי לשחק בשום פנים ואופן.

"וכי ילד שלומד תורה - משחק?!"

הייתי הצעיר בין ילדי הבית, בן זקונים אהוב ומטופח, אך לא מפונק. כבר מגיל שבע או שמונה הרגיל אותי אבא לא לאכול דבר בשבת בבוקר, לפני קריאת התורה. בבית המדרש שלנו האריכו בתפילות השבת, וסיימו את קריאת התורה בשתיים עשרה בצהרים.

וכי תאמרו: עד חצות היום צמתי מדי שבת? לא ולא. אבא שלח אותי להתפלל שחרית בשטיבל אחר ולשמוע שם קריאת התורה בשעה מוקדמת, כדי שאוכל לעשות קידוש מיד אחר כך.

וטעם הקידוש ההוא, של אחרי-קריאת-התורה, נותר עדיין בעצמותי עד היום: לא אוכלים לפני קריאת התורה! ואם מדובר בילד קטן, דואגים שהוא ישמע את הקריאה מוקדם, כדי שיוכל לאכול.

וכל מה שדרש אבא מעימנו, דרש מעצמו הרבה יותר. היתה לו ביקורת עצמית ושליטה עצמית חזקה.

כאשר תקפה אותי רוח שטות, והשתובבתי יתר על המידה, אחז בזרועי בעדינות ואמר: "מגיע לך לקבל סטירת לחי, אך לא אתן לך אותה משום שעכשיו אני כועס מאד".

כך נהג לומר כשרצה לנזוף בנו. ופעם אחת, כשבאמת הגדשתי את הסאה, ניגש אלי אבא לאחר כמה ימים ואמר: מגיעה לך סטירה.

רק אז, כשכעסו כבר הצטנן, הכה אותי. לא בהתפרצות, ולא מתוך כעס של רגע. והיתה לי אותה סטירה לזכרון-תמיד, כי ככה מכים ילד: במתינות, בשיקול דעת. לשם יחוד... לקיים מצות חינוך!

■ המוח שליט על הלב

ניתן לספר עוד הרבה על שליטתו העצמית המופלאה. איך נזהר לא לעשות שום דבר מכוח ההרגל, כמצות אנשים מלומדה, אלא לבחון ולבדוק בכל פעם מחדש.

במשך שלושים וחמש שנים נהג לאפות מצות מצוה בערב פסח אחרי חצות היום. בשנה השלושים ושש, כשהיינו איתו במאפיה, ראה פתאום משהו שלא מצא חן בעיניו, ונראה היה לו שחשש חמץ יש בדבר. מיד הורה לנו להפסיק במלאכה ולחזור איתו הביתה. רצינו להתעכב שם ולאסוף את החפצים השייכים לנו - מגבות, סדינים ועוד כמה כלים - אך אבא לא הסכים שניקח כלום, משום שחשש שכבר נדבק משהו חמץ בכלים ולא יועיל לו ביטול. "להבא לא נאפה עוד בערב פסח", אמר.

אמיית מצות בגטו לודז'

התוכלו לשער זאת? שלושים וחמש שנים אפה אבא מצות מצוה בערב פסח. בשנה השלושים ושיש ראה שהאפיה בזמן הלחוך עלולה לגרום למכשולות, ומן השנה השלושים ושבע ואילך, לא אפה יותר בערב פסח. הוא לא אמר 'תמיד נהגנו כך, וכך נמשיך הלאה', אלא עצר ובדק כל דבר לגופו, אם ראוי הוא או לא.

■ אשת חיל:

בכל דרכיו של אבא, היתה אמא עזר כנגדו. היא נזהרה בכבודו באופן יוצא מגדר הרגיל. בזמן בו גרו בסוסנוביץ', פתחו אבא ואמא דוכן קטן לממכר פירות, ירקות וכלים. בימי ראשון היו הגויים יוצאים לקניות, לאחר שקיבלו את משכורתם השבועית, ואז בעיקר פרחו המכירות. מאותו דוכן התפרנסה המשפחה, כשאבא ואמא מוכרים בו בתורנות.

רחוב בסוסנוביץ'

אמא ידעה פולנית היטב, אבא לא. היא חששה שהגויים יעדיפו לבוא דווקא בזמנים בהם היא מוכרת, ויהיה בכך פחיתות כבוד לאבא. לכן ישבה והתפללה שיבואו הרבה קונים בשעות של אבא, ואת עיקר הרווח הוא יביא. תפילתה נענתה באופן בלתי צפוי: הגויים נהנו מן הפולנית המשובשת של אבא, ובאו לקנות דווקא אצלו - כדי לדבר איתו ולשמוע את שגיאותיו...

מעולם לא ויתרה אמא על מנהגיה, כמו אפיית חלות בכל יום שישי. מדי שבוע קלעה במומחיות חלות לכבוד שבת, והכינה כל חלה משישה ריקים שקופלו, כדי שתהיה כ"ב חלות. בנוסף לצדקותה, הידוריה וזהירותה בכבודו של בעלה, היתה אמא צנועה מאד והקפידה שלא יראו קורות ביתה את שערות ראשה, גם לא לזמן מועט.

אמא היתה בעלת חסד גדולה. היא התייתמה עוד בילדותה, וקרובי משפחה עשירים הכניסו אותה לביתם תמורת עבודות בית קלות. מן הבית ההוא, בו גדלה וחונכה, שאבה אמא את הרצון הזך לעזור ולהיטיב לכל יהודי.

ביום חורף קפוא נשלחה אמא עם סיר מרק ליולדת עניה. היא החליקה בדרכה, וכל המרק נשפך. אמא ריחמה מאד על היולדת שלא יהיה לה מה לאכול, ולכן התגנבה הביתה בחשאי, מילאה שוב את הסיר ולקחה אותו לבית היולדת, כשהיא נזהרת לא למעוד שנית.

בינתיים, בעלת הבית שמה לב שנעלמה עוד כמות מן המרק. כשחזרה אמא מן השליחות, שאלה אותה בעלת הבית: "רוחל'ה, למה לקחת עוד מרק?" סיפרה אמא בביישנות כי בפעם הראשונה המרק נשפך, ולכן חזרה ולקחה מנה נוספת. "ולא פחדת שאכעס עליך, כשאשמע שלא נזהרת?" המשיכה בעלת הבית להקשות. "פחדתי", ענתה אמא, "אבל ריחמתי על היולדת העניה, ולא יכולתי לחשוב שבגלל רשלנות ופחד שלי היא תישאר בלי אוכל חם".

בעלת הבית נהנתה מאד מהתשובה, ומאותו יום נתנה לאמא רשות לחלק דברי מזון לכל הנצרכים לפי הבנתה.

באותו בית הושרשו באמא יסודות הצדקה והחסד. "מהם למדתי איך להתנהג", אמרה, ולימים הכניסה לביתנו שלוש יתומות שעזרו בעבודות הבית וקיבלו אירוח מלא. אמא חיתנה את שלושתן, וגם לאחר נישואיהן הן באו מדי פעם לאכול בביתנו.

פרק ב' - עם פרוץ המלחמה

"צרופה אמרתך מאד" (תהילים קי"ט, ט, ק"מ)

"אמרת ה' צרופה מגן הוא לכל החוסים בו" (תהילים י"ח, ל"א). בראשית רבה: וכי מה אכפת לו להקב"ה בין שוחט מן הצוואר לשוחט מן העורף? - לא ניתנו המצוות אלא לצרף בהן את הבריות.

ומהו "לצרף את הבריות?"

הרשב"א:

"שאין בעשייתן של המצוות אלא קיום מצות בוראם שנתן לדעת ולצרף דעת ישראל אם יעשו מצוותיו אם לא, וכמלך שרוצה לנסות את העם אם ישלימו רצונו, בין שיש באותה צוואה תועלת ובין שאין בה תועלת זולתי ההוראה שעושה רצון אדוניו".

כמו שיעשה הצורף, שיבחן הכסף והזהב אם הוא טוב ואם רע.

(פירוש "שם טוב" ל"מורה נבוכים")

■ שמירה על זקן

"איך יכולים לצחוק?! שאל אותנו אבא בתמיהה אמיתית בקיץ תרצ"ט. יהודים גויסו, נשלחו לחזית ולחפירות. אחינו בסכנה, ואנחנו צוחקים!?"

גטו לודז'

בי"ז באלול פרצה המלחמה. בראש השנה כבר לא התפללו בבתי הכנסת אלא בחצרות פרטיות, ואבא לא יכול היה כלל לצאת החוצה עם זקנו, שמא יתפסוהו הקלגסים הנאציים ויגלחו אותו בכפיה. גם למקוה לא יצא, והיטהר לכבוד שבת בשפיכת מים מדלי שהכיל תשעה קבין. הכל כדי לשמור על זקנו ופאותיו.

בערב פסח ת"ש הצטוו יהודי לודז' לעבור לגטו, ונאסר עליהם לצאת מתחומיו ללא אישורים מיוחדים. ארגון סוחרי הנוצות הלודז'אים, שחבריו הציגו עצמם כסוחרי אלטע-זאכן, הצליח לקבל רישיון למגורים מחוץ לגטו. חברי הארגון פנו לאבא והציעו לו, כסוחר נוצות, להצטרף למקבלי הרישיון.

יהודי מסתיר זקנו

ראש הארגון הגיע לביתנו והביא לאבא תעודה של חבר-הארגון, אך הסביר לו שעליו להדביק את תמונתו על התעודה כדי שתהיה בתוקף, ותמונה עם זקן לא מתקבלת על ידי השלטונות. במילים אחרות: גזוז את זקנך, ותזכה לחיים נוחים מחוץ לגטו.

אבא הרים את זקנו כלפי מעלה ואמר: "אני רוצה לעלות השמימה עם זקן" - - -

אנחנו, אמא והילדים, שמענו את דבריו והבנו גם מה משמעותם. איש מעימנו לא פצה פה. נותרנו בגטו.

■ כשרות

אחרי פסח הלך המצב והחמיר, מכל הבחינות. גרנו לא רחוק מבית הכנסת שנקרא 'די גרויסע שוהל', בית הכנסת המרכזי. הנאצים הכניסו חביות חומר דלק לתוך מבנה בית הכנסת, וירו בהן מבחוץ. האש התפשטה במהירות, והמבנה נשרף כליל.

אותו כאב, על בית-מקדש-מעט שעלה באש, נחקק בליבי לנצח.

לא רק מבחוץ, מיחסם של הגויים, היה גרוע יותר, אלא גם מבית. היתה ירידה רוחנית גדולה, בשל התנאים הקשים ששררו בגטו. כשנגמרו בפסח המצות, לקחו 'קמח מן השוק' ואפו ממנו מצות חדשות בחול המועד. אבא היה שבור מן העובדה, שכל כך בקלות משלימים כולם עם ההידרדרות שנכפית עליהם.

בית הכנסת ברחוב וולברובסקה
שנהרס ע"י הנאצים

באותם ימים לקה אבא בדלקת ריאות, ונחלש מאד. הוא נאלץ לאכול גבינה כדי להתחזק ולהבריא, וגבינה מחלב ישראל לא היתה בנמצא. ברעד היה אומר אבא לפני כל אכילה: "לשם יחוד... לקיים מצות ונשמרתם מאד לנפשותיכם..."

הלוואי ואזכה ביום מן הימים לומר 'לשם יחוד', ואפילו על מצוה נדירה כלולב, באותו רטט שאמר זאת אבא כשגבינת העכו"ם מוטלת לפניו... נכון שאיסור גבינת עכו"ם קל יותר מאיסור חלב עכו"ם, משום שלא ניתן לגבן חלב בהמה טמאה, ובכל זאת - היה הדבר קשה לאבא מאד.

בהמשך, כשנחלש אבא עוד יותר, השיגה אמא קוביות מרק בשרי והכניסה למנת המרק שלו. היא לא סיפרה לו, כי ידעה שיצטער מאד אם יידע שנאלץ לאכול טרפה. באמצע הארוחה התנמנם אבא לרגע, והתעורר כשפניו מחוירות.

"מה נתת לי לאכול היום?" שאל את אמא.

"כמו בכל יום", ניסתה אמא לחמוק מתשובה ישירה.

"אל תתני לי יותר לאכול מן הדבר הזה", ביקש ממנה. אחר כך הסביר לנו שראה בחלום צורת שתי וערב מול עיניו, והבין שאכל משהו לא כשר.

אך עם קוביות הבשר ובלעדיהן, הלך אבא ונחלש מול עינינו. ביומו האחרון, י"ט באב ת"ש, עוד הספיק להניח תפילין. אולי ידע ליבו מרת נפשו, ולכן הזדרז במיוחד כדי להניחן? מיד אחר כך קיבל ארוע מוחי, ממנו לא התאושש.

הורידו את גופו הטהור אל הרצפה, ואני ברחתי מן הבית, מבועת כולי. הנוכחים משכו אותי חזרה הביתה, באומרים: "מה אתה מפחד, זה אבא שלך!"

והרי מזה בדיוק פחדתי: מאבא שלי המוטל ללא נוע על הרצפה, חסר חיים.

אמא עמדה כנסיכה, לא צעקה ולא בכתה. הביטה באבא בצער עמוק, ואמרה בשקט: "טייערער חבר לעבן, ווי האסטו מיר געלאזט אליין?" ("חברי לחיים, איך עזבת אותי לבד?").

אותו היום, ערב שבת היה. הגענו לבית הקברות, אך בשל מספר הנפטרים הגדול - לא הספיקו לקבור את אבא לפני שבת. אמא לקחה את כולנו הביתה באומרה: "עכשיו אנחנו צריכים להיות ביחד". ישבנו ושרנו זמירות שבת, בעוד אבא מוטל בבית הקברות, ולמנוחה עדיין לא זכה להגיע.

אמא היתה גיבורה. מעולם לא שמענו אותה מתלוננת, וכלום לא היתה צריכה בשביל עצמה, רק דאגה לנו. מחלתו של אבא סחטה את כספנו עד תום, ואפילו את ביקורו האחרון של הרופא לא יכולנו לממן, וקיבלנו את הסכום בהלוואה מחברו של אחי שמעון². במוצאי שבת התחלנו לשבת 'שבעה', אך המחסור בביתנו היה כה גדול, עד שהתחילו לדון אחרי שלושה ימי אבל אם מותר לי לצאת ולעבוד, כדי להביא כמה פרוטות הביתה. לא היה לנו כסף אפילו ללחם.

בית הקברות בלודז'

2 ר' אלימלך בענדערמאכער.

פרק ג' - חיי הגטו

"לדעת את אשר בלבבך" (דברים ח', ב')

בענין העמידה בניסיון נאמר לאברהם אבינו ציווי מיוחד
 "התהלך לפני והיה תמים" (בראשית י"ז, א).

"היה תמים" - שלם, שלא יהיה פגם בעמידה בניסיון. ועוד
 מבקש הבורא מבניו: הניסיון הוא אבן הבוחן לתמימות האישיות
 המתבקשת מהיהודי.

תמימות פירושה התמסרות מוחלטת לרצון הבורא ולעבודתו,
 עד ששום דבר לא יוכל לנתק את האדם מדבקותו בשכינה.

"למען ענותך לנסותך לדעת את אשר בלבבך" - מבאר הספורנו:
 "שיהיה מה שבלבך יוצא לפועל, כדי שידע כל מלאך שבדין
 תהיה מעלתך יותר ממלאכי השרת".

■ ניצחון הרוח על החומר

בפסח ת"ש נכלאנו בגטו לודז', אנשים ונשים, זקנים וטף. אך בסוף הקיץ כבר לא נותר עוד
 'טף', השם יקום דמם. הגרמנים הרעילו את אבקות החלב שסופקו לגטו, וכל התינוקות, שניזונו
 מן האבקות - נפטרו.

הרעב היה נורא. אחד משכנינו התבטא כי הוא מקנא באבי זכרונו לברכה, שלא ראה את
 ילדיו רעבים... כאשר נפטר אבא - עדיין יכלו להשיג לחם בגטו. דברים אחרים לא היו, אבל לחם
 לשובע - היה אז, עדיין.

במשך השבוע אכלנו לחם מבושל במים, ובשבת הגיע הרעב לשיא: לבשל לא יכולנו, ולשובע
 מן הלחם היבש והנוקשה - גם כן לא יכולנו... בערב שבת נהגה אמא לאפות מקמח וממים שתי
 מצות ללחם משנה. מצות קטנטנות, כעדשה ואולי פחות מזה. היינו מבשלים תפוחי אדמה במים,
 ומטמינים אותם בשמיכות. לפעמים החמיץ התבשיל עד הבוקר, לפעמים היה קרוב להחמצה.
 כך או כך, זה היה הטשולנט. בזמן בו לא היו לנו עצים לבישול, ולא פחם או גז, נאלצנו להניח
 בתנור סמרטוטים ולהבעיר אותם.

הרה"ח ר' גד'ל אייזנר ז"ל

הרה"ח ר' גד'ל אייזנר נודע כבר אז כמחנך מפורסם. באחת השבתות, לאחר התפילה שהתקיימה בביתנו, ביקש להישאר ליד השולחן - "כדי לראות משפחה שעוד יושבת ליד שולחן שבת, בבגדי שבת, בקפוטות ובקסקט יהודי"... הוא היה שבור מאד מהמצב.

לימים, פגש אותי הרה"ח ר' גד'ל בחתונה³, ואמר לי בדרך צחות: "אני מוכרח עוד לעבוד על עצמי כדי שאמחל לך על הצער שגרמת לי..."

באיזה צער מדובר? בראש השנה תש"ב, בין עוצר אחד למשנהו, עברה שמועה שהחנויות נפתחו ואפשר להשיג לחם. אני הייתי מתחת לגיל בר מצוה, ולכן ניגש אלי הרה"ח ר' גד'ל וביקש שאלך לקחת את הלחם עבורו. היה זה באמצע חזרת הש"ץ של מוסף, ואני סימנתי לו 'נו' - נחכה לסוף התפילה.

הרה"ח ר' גד'ל ערך מיד חשבון נוקב, ואמר לעצמו: "גד'ל גד'ל, ווי ביסטו?! דער קליינער וויל נישט אפילו אויס רעד'ן, און דו ביסט שוין מוכן צו בעט'ן און צו רעד'ן?" (גד'ל גד'ל, איפה אתה?! הקטן לא רוצה לדבר, ואתה כבר מוכן לבקש ולדבר באמצע התפילה בשביל לחם?)

במקום בו עבדו אמי, שמעון אחי וחיה אחותי - ניתן היה לעבוד בימי ראשון, במקום בשבת. לאחר תקופה הגיעה הודעה מגרמניה - מאחר והמפעל הוגדר כחיוני לצרכי הצבא, ויכולו

תור ללחם בגטו

3 חתונתו של הרה"ח ר' יצחק מאיר בורז'יקובסקי מחיפה.

העובדים לקבל תוספת מזון. נוסף על מנת הלחם הרגילה, 250 גרם ליום לנפש - יקבלו עובדי המפעל קילוגרם קמח לכל אחד, מדי שבוע.

ל'נדיבות' הזו נוסף תנאי: ההטבה תינתן רק למי שיעבוד 52 שעות רצופות, כולל שבת.

בני משפחתי הגיעו למפעל באותה שבת, ולא עבדו. המנהל, אף שהיה רחוק מיהדות, הסכים להעלים עין מן העובדים המגיעים למפעל ושובתים, כדי שיוכלו לקבל את התוספת.

אך אמא לא יכלה לשאת את הפגיעה בכבוד השבת. לאחר שבת אחת כזו, אמרה לשמעון ולחיה: "אינני יכולה להיות במפעל בשבת קודש. בשבתות הבאות - נישאר בבית, ומן השמים ירחמו".

עבודות כפיה בבית מלאכה
לדוודים בגטו לודז'

קשה לתאר מה היתה משמעותו של ויתור כזה בגטו, מקום בו ערכו של ק"ג קמח לא סולא בפז. אמא ויתרה על שלושה קילוגרמים בכל שבוע: שלה, של שמעון ושל חיה, במשך שבעה עשר שבועות רצופים! לא היה בגטו אף מיליונר שיכול לשלם עבור חמישים ואחד ק"ג יקרים כאלו.

בתחילה איים מנהל המפעל להלשין עליהם, ולדאוג ששוטרים יקחו אותם בכוח לעבודה בשבת, או - לחילופין - לבית הסוהר.

אבל אחרי כארבעה חודשים, ענה מלאך רע אמון בעל כורחו. מן השמים ריחמו, וליבו של המנהל התהפך לטובה. הוא החל לדווח כאילו אמא, שמעון וחיה כן עובדים בשבת, והם קיבלו את תוספת הקמח.

הרעב גרם לאנשים לאבד כל שריד של אמון בבני משפחתם. בגטו לא היו כיריים של גז לכל משפחה, אלא רק מטבח ציבורי, בדירה שפונתה מיושביה והכניסו לתוכה כיריים רבות. והיו הולכים אב ובנו בנפרד, אשה ובעלה בנפרד... כל אחד בא עם תפוח האדמה שלו, לבשל בנפרד, שמה בן משפחתו יקח חתיכה גדולה יותר... צמרמורת תאחד בי בהיזכרי במראות ההם, איך נסבו כל הוויות האדם סביב תפוחון האדמה שלו.

מטבח ציבורי בגטו

אצלנו בבית, כך החלטנו אז, לא נדבר על אוכל. לא נדבר על אוכל! ולא דיברנו על אוכל, גם כאשר גבר עלינו הרעב, גם בימים שפרוסת לחם היתה פיסגת החלומות. וזה היה קשה, כי בכל מקום דיברו על לחם, על אוכל, על לחם, על אוכל... אבל אצלנו - הלחם לא היווה נושא לשיחה.

חלף קיץ, ואתא חורף. חורף תש"א, גטו לודז'. הקור היה איום ונורא, עד שמים שהוכנו נטילת ידיים - קפאו בספלים. שמעון אחי נהג לישון עם בקבוק מים צמוד לגופו, כדי שלא יקפאו המים, וכך נטל ידיים בבוקר. אחר כך הלך לבאר שבחצר, ושאב עבורנו מים במשאבה הידנית.

באותה תקופה נאלצו לעקור לי שן, ובתנאים הגרועים ששררו שם לא נעצר הדימום. כל הלילה לא ישנתי, שכבתי וירקתי דם מן הפה, אך בחוץ היה עוצר, ובבית - גזרת ההאפלה, ולא יכולנו לעשות דבר. בבוקר נאלצו לשאת אותי על כפיים לרופא, כל כך נחלשתי מן הדימום.

לאחר אותו מקרה החליטו שעלי לאכול טרפה, כדי שאוכל להתחזק ולהחלים. בפעם הראשונה שנכנס לביתנו הבשר הטרף - זרקה אותו אמא בזעזוע לבית הכסא שבחצר. לא היתה מסוגלת לבשלו ולהכינו.

אחר כך ירדתי למרתף, שם לימד אותי שמעון אחי לאכול לשיעורין: כף אחת בכל תשע דקות, כדי להמעיט מחומרת האיסור. כל אותה תקופה אכלתי רק במרתף, כדי לא להכניס את אותו גועל-נפש הביתה.

■ חסידות וקדושה

כאשר החלו המשלוחים מגטו לודז' למחנות ההשמדה, דאגו להכניסני לבית יתומים, שם יכולתי לקבל אוכל מעט יותר טוב מבבית. אבל אנשי הצוות במקום לא שמרו על שפה נקיה, ואני הרגשתי שהמקום אינו מתאים לי, ילד ממשפחה חסידית.

ברחתי מבית היתומים, ושבתי לדירתנו שבגטו.

- - - זמן קצר אחר כך, נשלחו כל הילדים מבית היתומים אל הבלתי ידוע.

אני נותרתי בגטו, ויצאתי לעבוד בחשמל. צוות העובדים, אנשים מבוגרים, השמיעו גם הם מילים לא מתאימות. מיד כשיכולתי עברתי למפעל אחר, מפעל לייצור שקיות נייר. במפעל היו שולחנות- שולחנות, ובכל שולחן עמד אחד שתפקידו להגיש את הניירות המרוחים בדבק לעובדים, שהדביקו את הניירות זה לזה.

עיתים מגיש, עיתים מגישה...

הבחורים החסידיים יצאו למאבק, וגם הצליחו בו: הם ייסדו 'שולחן חסיד', בו היה תמיד 'מגיש'. לא 'מגישה'... הצטרפתי גם אני לשולחן הזה, והתחלתי להרגיש כמו בבית.

בית יתומים בגטו לודז'

פרק ד' - חיסול הגטו

"כי לעולם חסדו" (תהילים ק"ו, א')

כאשר ישראל מתעלים מעל כל מסגרת הטבע וחיים בדרך המעידה שהסדר היחידי הקיים בעולם הוא הדביקות בשכינה, אף השכינה עונה לעומתם באותה מידה ושוברת מפניהם כל מניעה.

כמדרש חז"ל על הפסוק "הים ראה ויננס" (תהילים ק"ד, ג'): ראה ארונו של יוסף יורד לים. אמר הקב"ה: ינוס מפני הנס, שנא': "וינס ויצא החוצה", אף הים יהיה נס מפניו".

וכפי שביאר ה"אמרי אמת" (וישב תרע"ב), שיסוד הנסים הוא מסירות נפשם של הבנים.

איתא במדרש: "הים ראה ויננס" בזכות "ויעזוב בגדו בידה וינס" (בראשית ל"ט, י"ג). יוסף הכין דרך לגאולה על ידי ששיבר הטבע ולכן שינה הקב"ה את הטבע עבורו.

כבר בסוף שנת תש"א, שלוש שנים לפני חיסולו הרשמי - הפך הגטו למחנה עבודה. באותו זמן נתבקשה משטרת הגטו לאסוף את כל אלו שאינם כשירים לעבודה - מבוגרים מדי או צעירים מדי.

משלוחים מהגטו למחנות

בית הסוהר "טשארני צקעגו"

אנשי המשטרה טענו שאינם יכולים לבצע את הפקודה. הגרמנים נכנסו בעצמם לגטו, הוציאו את כל תושביו מן הבתים, ומיינו אותם: מי לעבודה ומי למשלוח. הם העלו את כולנו - אמא, אחיי ואני - על עגלה שתיקח אותנו לבית המעצר, משם נישלח אל הבלתי ידוע.

אחותי חיה ראתה שאת כולנו לקחו ואותה לא, ומיהרה לקפוץ על העגלה כדי להיות איתנו. הובלנו ל'טשארני צקעגו' - בית הסוהר, שם שהינו כמה שעות. קיבלנו אוכל, והבחנו שעירנותם של השומרים הולכת ופוחתת. הבנו שזו ההזדמנות שלנו לברוח.

סביב בית הסוהר היתה גדר עץ בגובה חמישה-שישה מטרים, חלקה לגמרי, ללא אפשרות טיפוס. לאחר בחינה מדוקדקת, התגלתה לנו נקודת התורפה: קרש שבור. הפירצה היתה בגובה רב, אך ניתן היה להגיע אליה באמצעות 'סולם' אנושי. עמד יהודי אחד, על כתפיו עלה יהודי נוסף, ואת שניהם יחד הרים יהודי שלישי. ה'שלב' העליון בסולם - הגיע לגובה הפירצה, ונמלט. את השניים הנותרים העלה עציר נוסף על כתפיו, העליון מביניהם קפץ החוצה, וכן הלאה.

שמעון אחי ניגש לאמא וסיפר לה שקיימת אפשרות לברוח, וכדאי גם לנו להצטרף. אמא סרבה, וענתה בעצב: "אני את החיים כבר איבדתי. אתם צעירים, תוכלו לנסות לברוח, אני נשארת כאן". היא היתה בת חמישים וחמש, אלמנה כאובה, ולא היה בה די כוח לקום ולעשות מעשה.

לא רצינו לעזוב אותה לבד. "אמא, אנחנו איתך", אמרנו לה, "אם את לא הולכת מכאן, גם אנחנו לא הולכים".

אמא הבינה שבלעדיה לא נברח, ולמעננו - הסכימה, אף שהדבר עלה לה במאמצים. התקרבו לגדר, ושמעון פסק שנעבור לפי הגודל - מהגדולה לקטן. אמא יצאה ראשונה, אחריה אנחנו, הילדים, לפי הסדר.

אחרינו עמדה דודתי יוטא יחד עם בנה, הילד היתום שמעון שמואל גד. הילד עבר יחד איתי, והדודה היתה אמורה לעבור מיד אחרינו.

קפצנו החוצה וחיכינו לה, אך היא לא הגיעה. על פי הקולות והרעשים מבפנים, הבנו כי השוטרים גילו את הפירצה ואת ניסיונות הבריחה. לו היינו אנחנו מתעכבים עוד כמה שניות - היינו נותרים בפנים, ואילו היו הרשעים מתעכבים עוד דקה - היתה דודה יוטא מספיקה לברוח ולהינצל... אבל משמים נגזר אחרת. הפירצה נחסמה, ודודה יוטא נשארה מאחור.

מצאנו את עצמנו בתוך תעלה מצחינה, שנחפרה במיוחד סביב הגדר - כדי לסכל ניסיונות בריחה. שקענו בטינופת הביוב עד מותנינו, והגועל-נפש היה נורא ואיום. התעלה היתה מלאה צואה.

יצאנו מהתעלה, נוטפי בוץ ומדיפי צחנה, וחיפשנו לאן ללכת. נקשנו על דלת אחד הבתים וביקשנו להיכנס, אך יושבי הבית סרבו להכניס אותנו פנימה. הדבר היה כרוך בסיכון גדול, כי הגרמנים אסרו על יושבי הגטו להכניס זרים לביתם.

בריחה דרך תעלות ביוב

ביקשנו מהם לפחות בגדים להחלפה, והם נענו והוציאו לנו בגדים. השלכנו את בגדינו המלוכלכים, ולבשנו נקיים במקומם. עתה לא היינו מטונפים כל כך, אך עדיין לא ידענו לאן נמשיך. לא היו לנו קרובים או מכרים באיזור.

באותו רגע נזכרתי, בהשגחה פרטית מופלאה, כי לפני כחצי שנה הלכתי עם חיה אחותי לאחת מחברותיה שגרה בסביבה. זכרתי את הדרך, והובלתי אחרי את אמי ואחי לאותו בית. חיה לא היתה איתנו, היא הצליחה לצאת מבית הסוהר עוד קודם.

הלילה ירד כבר, ואנו - צלליות שחורות, נצמדות לקירות הבתים ומשתדלות לחמוק מעיני הגרמנים. היתה זו שעת עוצר, בה אסור להסתובב ברחובות, ואנו 'פשענו' בכפליים: גם נמלטים מבית הסוהר, וגם מפירים את העוצר. יד ה' ליוותה אותנו עד שהגענו לבית חברתה של חיה אחותי.

דפקנו על הדלת, וכדי שלא ייבהלו - אמרנו מיד מי אנחנו, בני משפחת גוטרמן. מאחורי הדלת נשמעו רחשים. יושבי הבית פתחו לנו, והופתענו מאד לפגוש שם את חיה.

התברר שגם היא, שלא ידעה לאן ללכת, עלתה לבית חברתה. היא ביקשה לשהות אצלם עד הבוקר, והבטיחה להם שאם יעברו הגרמנים בין הבתים לחפש נמלטים, וידפקו בדלת - היא עצמה תיגש לפתוח. כשדפקו - הם חשבו שהגרמנים באים, וחיה ניגשה לדלת. כששמעה שמדובר בנו, אמה ואחיה, כמעט והתעלפה מרוב התרגשות, ולא יכלה לפתוח. אחד מבני הבית ניגש ופתח במקומה.

אותם גומלי חסדים הסכימו שנתארח בביתם עד הבוקר, ובכך הצילו אותנו מסכנת נפשות מוחשית. לו היינו נתפסים ברחוב - היה גורלנו נחרץ.

אחר כך, כשנפגשנו עם מכרינו, היינו לשם דבר בגטו: משפחה שהצליחה בשלמותה לברוח מ'טשארני צקעגו'! זה לא היה דבר מצוי.

בבוקר עמדה בפנינו בעיה חדשה. הרשעים עבדו לפי הסדר, חצר אחר חצר, וסימנו לעצמם איזה איזור כבר מויין, ואיזה עדיין לא. הבית בו הסתתרנו - היה בחלק של הגטו שעדיין לא עבר מיון. ידענו שבקרוב ממש יגיעו אליו הגרמנים, ו'מיינו' אותנו מחדש... ושוב נישלח לבית הסוהר...

התחלנו ללכת לכיוון החלק שכבר עבר את האקציה, אך הוצבו שם שומרים שלא נתנו לעבור. עוד אנחנו תוהים, והגיעו החיילים לחצר בה שהינו.

כל דרי הבתים שבחצר הצטוו לעמוד בשורה ולחכות לתורם. אנחנו היינו זרים, איש לא הכירנו שם, ודחפו אותנו לסוף התור.

השורה התקדמה, אך עוד לפני שהגיע תורנו - ארע דבר מה בלתי צפוי. החיילים נקראו בדחיפות למקום אחר, והפסיקו לערוך את המיון. נותרנו לעמוד בחצר, קבוצה קטנה ונפחדת.

בחמלת ה' עלינו, כשחזרו המרצחים לאיזור ורצו להמשיך את האקציה, דילגו על החצר הזו. היא סומנה אצלם כאילו כבר נערך בה מיון, והם פשוט שכחו אותנו... ניצלנו.

אקציה בגטו

בדרך הטבע לא היתה אפשרות לחמוק מהמיון. הוא נערך בצורה כזו: השוטרים היהודים, שלא הסכימו לבצע את המיון בפועל, נאלצו לעבור מבית לבית ולהוציא החוצה את כל הדיירים. בחצר חיכו להם החיילים הגרמנים, רשמו ומיינו את כולם. איש לא יכול להתחבא מפניהם, בגלל הרעב הנורא. בגטו מזה הרעב לא היה פרור מיותר. מי שלא ירד להירשם - לא קיבל תלושי אוכל, ובלי אוכל - לא יכלו לחיות.

אמנם מי שיצא החוצה הכניס את עצמו לספק סכנה, אך מי שנשאר בביתו - גזר על עצמו מוות ודאי ברעב.

זכור לי אחד משכנינו, שהופיע באחת מרשימות המשלוחים, אך הצליח להתחמק מן המשלוח. הוא נותר בגטו, ללא תלושי אוכל, וכעבור כמה ימים התייצב והסגיר את עצמו, כי לא יכול היה להחזיק מעמד.

הרשעים ידעו כמה קלוריות צריך אדם ליום כדי לא למות, ונתנו לנו הקצבה מדודה: כמות מדויקת שהספיקה כדי לא למות, אך לא היה בה כדי להחיות.

החולים, שלא היה להם במה להתחזק, נפטרו תוך זמן קצר. משפחות שלמות גוועו ברעב. עונדני זוכר איך אספו מהשכנים פירווי לחם וגרגרי סוכר כדי להחיות נפשו של חולה. כל גרגר היה יקר המציאות ממש, והאנשים התדיינו האם מותר לתיתו לשכן החולה, או שהדבר בגדר של 'חייך קודמים' לחיי חברך.

בשנת תש"ב הגיעה התמותה בגטו למימדים מפלצתיים כל כך, עד שהפסיקו לרשום את שמות הנפטרים. אמנם בניגוד לגטאות אחרים, בהם לא הצליחו לקבור את הנפטרים הרבים, אצלנו בגטו לודז' קברו את כולם, אך רישום מדויק לא נערך.

אחי הגדול, שמואל, חלה באותה שנה בשחפת פתוחה. חיידקי המחלה קיננו בבשרו, ובגטו לא היו תרופות ולא מזון מבריא. מחלתו החמירה, והוא נפטר כשהיה בקומה הרביעית.

הגרמנים לא הרשו לטהר את הנפטרים בבית הקברות, ולכן נהגו לטהר אותם בבית בו נפטרו. חיפשנו איש חברה קדישא שיסכים לבוא ולעסוק בטהרתו של אחי הי"ד, אך לא מצאנו. לא משום שהם התעצלו, חלילה, אלא כי החולשה בגטו היתה נוראית עד כדי כך, שלאף אחד מאנשי החברה קדישא לא היה כוח פיזי לטפס ארבע קומות ולערוך טהרה.

זכור לטוב הרה"ח ר' יוד'ל אייזן⁴, ידיד משפחתנו, שעלה לביתו של שמואל והסביר לאמי ולשמעון איך עושים טהרה. הוא עצמו היה חלש מכדי לעשות זאת, ולכן ביצעו אמי ואחי את המשימה הקדושה.

4 אחיו של הרה"ח ר' יעקב אייזן, ואביו של הרה"ח ר' הערשל אייזן מקוממיות.

חברה קדישא בלודז'

עודם מתעסקים עם המת, שלחה אותנו אמא לקחת את מנות האוכל שלנו - וגם את של שמואל, שעדיין לא נמחק ממרשם התושבים. אמנם בנה המת היה מוטל לפניה, אך אלו שנתרו היו חייבים לחיות.

ברחובות הגטו הסתובבה עגלת משא, שבמקום סוסים גרתמו אליה אנשים חיים. הם עברו בין הבתים, ובכל מקום שאלו אם יש נפטר שצריך להביאו לבית הקברות. החיים הוציאו את המתים, והניחו אותם על פלטפורמת העגלה. את שמואל הורידו מן הבית על גבי קרש, כי לאיש לא היה כוח לשאת נפטר בידי ולהורידו ארבע קומות.

פרק ה' - אושוויץ

"זיכולו השמים והארץ" (בראשית ב', א')

אומר המדרש: משל למלך שעשה טבעת ומה חסר חותם כיון שבאה השבת נגמר וכו'.

מבאר ה"שפת אמת": איתא במדרש בפסוק "ה' אלוקי גדלת מאד" (תהילים ק"ד, א) אין מידת הקב"ה כמידת בשר ודם. בשר ודם חוקק צורתו על הטבלה, הטבלה גדולה מצורתו והקב"ה כביכול צורתו גדולה מן הטבלה. כלומר, אלוקותו ית"ש שניתנה בכל דבר, גדולה היא מאותו דבר שכת': "ה' אלוקי גדלת מאד" ולכן "ברכי נפשי את ה'".

כי אותו ניצוץ אלוקות שבאדם מעלה אותו ומגביהו יותר מהשגת מלבוש הגשמי כאשר אנו רואים בחוש כי הנשמה מנהגת את הגוף... בבחינת "מי יעלה לנו השמימה". וזו תכלית שמים וארץ.

(שפת אמת, בראשית תרנ"ה)

הגטו הלך וקטן עם כל מיון נוסף שנערך בו. הבנו מה המשמעות של המיון, ומה קורה לאלו שנשלחו. הלב ידע מרת נפשו, אך איש לא העז לדבר על כך.

בסוף שנת תש"ד, אוגוסט 1944, שהינו בביתו של בן דודי יהושע גוטרמן⁵. הגטו עמד בפני חיסול סופי, ויושביו הכינו לעצמם 'פעקאלאך'. חבילות חבילות נארזו, כי איש לא ידע לאן בדיוק לוקחים אותנו ומה נצטרך שם.

אמא הורתה לנו לא לקחת שום דבר, רק בגדים נקיים להחלפה. היא לא ידעה כמה זמן תיקח הדרך אל המוות, והתבטאה בקצרה: "כל זמן שעוד נישאר בחיים, לפחות שהכינים לא יאכלו אותנו".

5 בנו של הרה"ח ר' אברהם גוטרמן, אחי אבי.

רכבות מגיעות לאושוויץ

לקחנו איתנו כביסה נקיה ואת הספר 'עץ חיים' מהאריז'ל כסגולה⁶, וכך עלינו לרכבת, שהחלה בנסיעה מלודז' לאושוויץ, אל מחנה ההשמדה. כולנו כבר דיברנו בגלוי על הצפוי לנו.

... כל הדרך היתה אמה משוררת: "מ'פארט א היים, מ'פארט א היים" (נוסעים הביתה) - - -

הגענו לאושוויץ. מלאכי חבלה (יהודים, לדאבוננו) פתחו את הדלתות בצעקות וצרחות. ליהושע גוטרמן בן דודי היו שני ילדים שהגיעו איתנו ברכבת. הוא החזיק ילד אחד, ואשתו - את השני. זה שקיבל את פניהם דחף אותם בבעיטה אדירה כל כך, עד שנשמתם כמעט פרח.

"תחליטו מי רוצה להישאר בחיים", צרת, "והשני יקח איתו את שני הילדים".

יהושע ואשתו החלו להתווכח מי יחיה ומי ימות, ולבסוף ניצחה האשה... היא לקחה עימה את שני הילדים, ונשלחה לאחר מכן לצד ימין, שם רוכזו הזקנים והחולים. יהושע נשלח לצד שמאל, למגרש העבודה.

עוד לפני המיון, הכריזו הגרמנים שעל כל אחד להוריד מעליו את חפצי הערך שלו, לפני שהם יתחילו לחפש בעצמם. האנשים צייתו לפקודה, ובמרכז המגרש הצטברה כמות עצומה של כלי כסף, זהב ותכשיטים. היו רבים שלקחו עימם לרכבת את כל חפצי הערך, וכעת נאלצו להיפרד מהכל.

התקדמנו בשורה לכיוון השטן, מנגלה ימ"ש. גם כאן נהגנו כמו תמיד, הגדול לפי גדלו והקטן לפי קטנו, עומדים בתור מהגדול לקטן. אמה נשלחה לצד ימין, שמעון וטוביה לשמאל, ואני - שהייתי נמוך וקטן - לימין.

היה זה ביום שישי, ו' באלול תש"ד, לפנות ערב. את יום היארצייט של אמה, אותה לא ראינו מאז - קבענו בתאריך ז' באלול.

6 את הספר - הכתוב בכתב ידו של סבא - קיבלנו בירושה. ספר זה נדפס מאוחר מאד, מאות שנים אחרי התפשטות הדפוס, ולכן היו נפוצים העתקים שלו בכתב יד.

סלקציה באושוויץ

עמדנו זמן רב בצד ימין של המגרש. איני יודע כמה זמן. בינתיים עברו כמעט כל האנשים שבאו איתנו במשלוח. היתה שם כמות גדולה מאד של אנשים⁷. חייל גרמני ניגש אלי, הוא נראה צעיר מאד - לא יותר מעשרים ואחת.

”בן כמה אתה?” שאל.

”שמונה עשרה”, עניתי בלי היסוס. הייתי אז פחות מבן שש עשרה.

בהינף יד שלח אותי החייל למגרש השני, שם עמדו הכשירים לעבודה. שמעון שמואל בן דודי (שברח איתנו מבית הסוהר בגטו) עמד לידי, ואמר לחייל שגם הוא בן שמונה עשרה. החייל לא הגיב. שמעון שמואל נותר שם, ואילו אני נשלחתי לחיים.

היה זה הנס הראשון בשרשרת הניסים שחוויתי באושוויץ.

לאחר מכן הכניסו אותנו למקום שנקרא 'בית מרחץ', שם לקחו את בגדינו ונתנו לנו בגדי אסירים מפוספסים. כאן נפרדנו מהטלאי הצהוב שליווה אותנו בחמש השנים האחרונות.

יצאנו מבית המרחץ, ועדיין לא היינו בטוחים שפנינו לחיים. הצעידו אותנו בדרך ארוכה, שנמשכה בתוך יער. ראינו מולנו מדורות אש, שאחר כך התברר לנו כי הן נקראו 'פריי פייער' - אש חופשית, משרפות בלי תנור. חששנו שמובילים אותנו אל מדורה כזו, ולכן שמעון אמר איתנו וידוי. אחר כך אמרנו את ברכת 'רצה' שבשמונה עשרה, 'ואשי ישראל ותפילתם מהרה באהבה תקבל ברצון'. המלאך מיכאל מקריב את נשמות הצדיקים⁸, ולמשמעות זו התכוונו באומרנו 'אשי ישראל'. שמעון אמר לנו שכתוב בספרים על הררי אש שיהיו לפני ביאת המשיח - ויכול להיות שאנו רואים עתה את אותם הררי אש.

7 במשך פחות מחודשיים, מי"ז בתמוז ועד ז' באלול, נשלחו שמונים אלף יהודי גטו לודז' להשמדה. כלומר, בכל משלוח היו אלפי אנשים.

8 בתוס' מסכת מנחות ק"י.

בירקנאו

בסופו של דבר, לאחר צעדה של כשלושה קילומטרים, לא הגענו למדורות ההן אלא למחנה בירקנאו - אושוויץ B. שוב הצטוונו לרוקן את כיסינו ולהסיר מעלינו כל חפץ בעל ערך, על אף שכבר קודם זרקנו הכל.

הצריפים, שכוננו 'באראקים', נועדו לשמש כאורוות לסוסי הצבא הפולני. בתחילת כל צריף נבנה תנור אבן, וארובה נמשכה ממנו לכל אורך הצריף כדי לחמם את הסוסים.

את הסוסים, ולא אותנו. אנחנו התגוררנו בצריפים האלו, בקור הפולני, ללא כל מקור חום. על התנור הכבוי עמד אדם, הצביע על וו מתכת, ו'התפאר': "על הוו הזה תליתי היום כך וכך אנשים!" זו היתה קבלת הפנים שחכתה לנו בבירקנאו. שנדע לאיפה הגענו, וכמה נרצחו כאן היום...

אותו קאפו הודיע שכולם חייבים למסור לו את הכסף שברשותם. הוא היה 'תרבותי ומכובד', והסביר לנו שהכל נעשה רק לטובתנו - כדי שלא יאלצו לבדוק אותנו עם רנטגן ולגלות איפה החבאנו זהב, ואז לא יהיה כל כך טוב... לכן מוטב שנמסור לו את הכל עכשיו.

אחר כך פקדו עלינו ללכת לישון. וכך סידרו את מקומות הלינה: עמדנו בשורה מקיר לקיר, צפופים כסרדינים בקופסתם. כך נצטוונו לשכב על הרצפה, דחוסים וצפופים. אחר כך העמידו

באראקים

לידינו שורה שניה, והשכיבו אותם כשראשם מונח על בטנינו. שורה שלישית הושכבה באותו אופן, על השורה השניה, וכן הלאה.

באמצע הלילה ניתנה פקודה: "רעכט זייט א הין לייג'ן!" - להסתובב לצד ימין! וכולם יחד הסתובבו. הצפיפות לא איפשרה לאדם להתהפך מצד לצד לבדו. אוי ואבוי למי שנאלץ לקום לשירותים באמצע הלילה... וכשקמו בבוקר - היו דורכים אחד על ראש השני, גוף אדם לא נחשב שם למאומה.

בהמשך גיליתי כי בארובת התנור, שנמשכה - כזכור - לאורך הצריף, היה מקום שנועד לגחלים, ותחתיו נפתח פתח להוצאת האפר. בלילה ניסיתי להשתחל לאותו מקום מתחת הארובה. מידותי הקטנות וקומתי הנמוכה סייעו לי להיכנס לשם, וכך היה לי קצת יותר חמצן. גם ראשי ניצל מדריכות ובעיטות. היו עוד שהבחינו בסגולותיו של המקום הזה, וכדי לתפוס אותו ללילה היה עלי לשמור עליו בדבקות לאורך כל היום.

■ צלם אלוקים

אושוויץ ממוקמת בצפון פולין, ומזג האוויר שם, גם בחודש אלול, קר מאוד. שעת הקימה במחנה היתה לפנות בוקר, ומיד הוציאו את כולנו החוצה כדי שיוכלו לסדר את הצריף בינתיים. האסירים נהגו לחמם עצמם ב'תנור' מיוחד, וכך פעל ה'תנור': עמדו צמודים במעגל, גב אל גב, וכך התחממו אחד מהשני. אני הייתי נמוך, לא הגעתי לגובה הגב של האחרים, ולכן אף אחד לא רצה שאעמוד על ידו. נותרתי מחוץ למעגל, מנסה להתכסות בחתיכת בד קרועה, וכך להתגונן מפני הקור.

אותו 'תנור' היה חלק מהשיטה של הגרמנים להשפיל את האסירים עד שיאבדו צלם אנוש. הם רצו שבזמן הקימה ימהרו כולם לצאת החוצה כדי לתפוס מקום טוב במרכז המעגל, שם היה יותר חם. הם קיוו לראות את היהודים אצים, רצים, רומסים, דורסים - והכל כדי לזכות למקום קצת יותר טוב.

חלוקת מרק באושוויץ

גם בחלוקת האוכל, הונהג סדר מיוחד: התחלקנו לחמישיות וכך עמדנו במפקד, חמישה-חמישה, לפי הגובה. מהנמוך לגבוה - כדי שהגרמנים יוכלו לראות את כולם. כל חמישה קיבלה ספל מרק משותף. הם רצו לראות אותנו מאבדים את הצורה היהודית, מאבדים צלם אנוש בהתנפלות על ספל המרק. הם רצו שנריב, שנשתולל, שנמשוך וניאבק עד לשפיכת המרק ועד בכלל.

אבל אנחנו, אף שהיינו רעבים מאד, חילקנו את המרק בשווה. קבענו שכל אחד יאכל כף אחת, ויעביר את הספל לבא אחריו. כך עד שייגמר הספל. (ספל? היה זה בעצם סיר, ששימש את הקטנים לגמילה מחיתולים...)

אחר כך התחילו לחלק לכל אחד מנה זעומה בנפרד, אבל בתקופה הראשונה כך היה, ספל אחד לחמישה אנשים.

■ לחיות כיהודי

שמענו שבבלוק של ההונגרים, מעבר לכביש, יש תפילין. מיהרנו ללכת לשם, ואכן - השמועה היתה נכונה. באותו בלוק היה זוג תפילין יקר המציאות, וגם טלית, אותה נתנו רק לנשואים.

תפילין זעירות בגודל 1 ס"מ שימשו את כלואי המחנה (התפילין מצויות ב"גנזך קידוש השם")

טלית ועטרות לטליתות במחנה אושוויץ

שמעון אחי, שהיה עדיין בחור, רצה מאד לקבל את הטלית, כדי לקיים מצות ציצית. לכן חיכה עד אמצע היום, אז גמרו כולם להניח תפילין עם הטלית, והוא יכול היה לקבלה ולהתעטף בה.

כך נהגנו מדי יום, תחת אפו של השטן הנאצי.

הבלוק בו היינו היה בלוק של מועמדים לעבודה. מדי פעם, כשהגיעו בעלי מפעלים ורצו לקחת פועלים לעבודות הכפיה - הם בררו להם מתוך יושבי הבלוק את המתאימים.

כל בעל מפעל חיפש לו פועלים גברתנים וחזקים, ואנחנו, הלוודז'ערס, היינו חלשים ורזים, לכן אף אחד לא בחר אותנו ונותרנו אחרונים. ואז, כשלא היתה בררה - התחילו לקחת גם מאיתנו, מתושבי לוודז'. ועדיין - אף מנהל עבודה לא רצה אותי, משום שהייתי צעיר וקטן מימדים.

היה זה ביום שישי האחרון בשנת תש"ד. שלושה שבועות מלאו לשהותנו באושוויץ. באותו יום, כשעמדנו בשורה ובעלי המפעל עברו בינינו ובחרו להם פועלים, נבחרו שמעון וטוביה ונלקחו לעבודה. אותי פסלו, כרגיל. לא רציתי להישאר לבד, בלי האחים, וניסיתי להיכנס בחזרה לאמצע שורת המועמדים. שוב דילגו עלי, ואני נדחפתי פעם נוספת - לסוף השורה, אבל כשהגיע 'תורי' - שוב לא רצו אותי... הייתי בגובה מטר ארבעים וארבע (כשמדדו אותי בשבדיה בסוף המלחמה), ואף אחד לא רצה פועל-ילדון שכזה.

אבל יד ההשגחה ליוותה אותי גם אז. מאתיים איש נבחרו מהבלוק שלנו, ביניהם אחד ממשרת הבלוק. אותו אחד, לא התחשק לו לצאת לעבודה, אבל הוא לא יכול היה להישאר, כי אז יחסר אחד מהמכסה שנקבעה, והמפקדים יראו שיש רק מאה תשעים ותשעה. הוא ראה שאני כל כך משתוקק להיבחר והציע לי להתחלף איתו ולהשלים את המכסה במקומו. הסכמתי, והתחלפנו.

לקחו אותנו בליל שבת לצריף אחר, בו נתנו בגדי עבודה וקעקעו מספרים על זרועם של היוצאים לעבודה. קיבלתי בגדים, והתייצבתי לפני המקעקע.

הקעקוע נעשה באמצעות כעין מזרק עם מחט, ממולא בדיו, והמספרים היו מורכבים מנקודות-נקודות שהצטרפו לצורת ספרות. כל נקודה - דקירה. בכאב הדקירות כמעט לא הרגשתי, כי ידעתי שהן נותנות לי תעודת חיים. רק כאב לי שכותבים עלי בשבת, והיה לי ספק האם הכיתוב יהיה חציצה בתפילין.

כאן נעשה לי נס שני: אחרי שהמקעקע כתב עלי B10 (מתוך B10213), הביט פתאום בפני ונזכר שאני מאלו שנפסלו בבוקר, ולא נלקחו לעבודה. הוא החל לצעוק: "דו האסט זעך אדורך געשמאגלט! דריי מאל האב איך דיר געפאסלט!" (התחמקת והצטרפת ללא רשות! שלוש פעמים פסלתי אותך ואמרתי שאינך כשיר לעבודה!)

אבל כיון שכבר התחיל לכתוב את המספר, לא רצה להפסיק. סיים את הכתיבה ושלח אותי יחד עם כולם.

ביום ראשון, ערב ראש השנה תש"ה, הגענו לטשעבין, המכונה בפולנית "טשביניה". הגרמנים שקיבלו אותנו עיקמו את האף מול 'הסחורה הגרועה' שקיבלו. הם התחילו לעשות סלקציה, והוציאו מתוך הקבוצה כשנים עשר ילדים שלא התאימו, לדעתם, לעבודה.

כל עובדי המשלוח קיבלו מקום בצריף בטשביניה, ורק אנחנו, שנים עשר הילדים, נותרנו בחצר, מחכים לגזר דיננו. האם נישלח בחזרה לאושוויץ?

מטבח ציבורי לילדים בגטו טשביין

עד היום יכאב ליבי, בהיזכרי בהחלטה שהתקבלה על ידי מנהלי המפעל. הם הגיעו למסקנה, שניתן להחליף את עובדי המטבח ולמנות אותנו במקומם. במטבח עבדו יהודים נכי תאוונת עבודה, קטועי אצבעות וכדומה, ועכשיו החליטו המפקדים לשלוח את כולם לאושוויץ, כי אנחנו הילדים - נהיה טובים מהם בעבודת המטבח.

נותרנו בטשביניה, ועובדי המטבח נשלחו להשמדה. נכון, ידענו שכך גזרה ההשגחה, ובכל זאת - נקרע ליבנו למחשבה שאנשים נשלחו למוות בטוח, כביכול בגללנו. אנחנו נשארנו, והם הלכו.

בסופו של דבר, לא נכנסנו מיד לעבודה במטבח. עברו עלינו עוד כמה שבועות מפרכים עד אז. אבל נותרנו בחיים, וזה הנס השלישי שמניתי באותם שלושה שבועות.

היה עימנו שופר שנקנה באושוויץ מאחד מאנשי ה'זונדר קומנדו'. יהודי טשביניה, ששמעו שהגיע שופר למחנה, שמחו מאד. אי אפשר לתאר את השמחה שלהם: אנשים שאין להם לחם, ומאושרים - כי יש להם שופר! המידע עבר כחץ בין כל יושבי המחנה.

שמעון, אחי, היה מומחה בתקיעות שקטות. כבר בגטו, כשאסור היה לתקוע, למד איך להשמיע קולות שופר שקטים וכשרים. באותו ראש השנה בטשביניה, הסתובב שמעון בין הצריפים, ובכל מקום תקע במהירות שלושים קולות שקטים. אני, שהתלוויתי אליו ועברתי איתו ממקום למקום, הצלחתי לשמוע מאה קולות.

עובדי כפיה בגטו טשיביץ

גם סידור היה במחנה, אבל שמעון אחי לא נזקק לו, הוא התפלל בעל פה את כל תפילות ראש השנה, כשליח ציבור. הוא זכר גם חלק מהפיוטים שבחזרת הש"ץ.

בתוך כל הסבל ומאבקי ההישרדות, הכירו האסירים בייחודיותו של שמעון, אחי. חבריו לעבודה של שמעון הציעו לו לשבת וללמוד, בזמן שהם יחפו עליו וימלאו את מכסתו. היתה זו קבוצה שעבדה בבתי הזיקוק, ועסקה בבניית דוודים גדולים ובהרחבת בתי הזיקוק. איתם בקבוצה עבדו גם פועלים מקצועיים גויים, לא אסירים, ולכן התנאים שם היו קצת יותר סבירים.

גם בתנאים הקשים בטשביניה, השתדלנו לקיים כל מצוה שיכולנו. היה זוג תפילין אחד במחנה, אך כמעט ולא היתה אפשרות להניחן: נאסר עלינו לקום לפני שניתנה פקודה רשמית לקום, ומיד כשניתנה הפקודה היינו חייבים למהר לעבודה. בכל זאת, בזמן הקצר שנתר, התארגן תור מהיר לתפילין. כל אחד אמר רק את הפסוק הראשון של 'שמע ישראל' ו'ברוך שם כבוד מלכותו', ומיהר לחלוץ את התפילין כדי שהאחרים יספיקו גם הם להניחן.

מנהל המחנה הגרמני, שהיה בעצמו אסיר, שם לב להתקהלות החשודה והצליח לתפוס את התפילין של ראש. הוא לקח את התפילין למשרדו, ואנו נותרנו עם תפילין של יד בלבד.

שופר ששרד את השואה

השופר מצוי ב"גנזך קידוש השם" (נתרם ע"י הרה"ח ר' מאיר בליז'ינסקי). הוא קיבל השופר מניצול שואה, הרה"ח ר' יוסף וקסמן ז"ל, שתקע בעצמו בשופר זה במחנות ובקפריסין)

כשהגיע המנהל למשרד, השליך את התפילין בצורה מזלזלת ושאל את משרתו היהודי "מה זה הדבר הזה?" באומרו כינוי בזוי, עפ"ל, על התפילין הקדושות.

המשרת, אליק בלומנפלד שמו, ענה למנהל באדישות מעושה: "למה אתה משחק עם הדבר הזה בכלל? תן לי ואזרוק אותו לפח!"

המנהל נתן לו את התפילין, ואליק מיהר להחזירן לבעליהן. לו היה נתפס אליק במעשה זה, היה הגרמני הורג אותו במקום. אליק ידע מה רב הסיכון, אך בחר להתעלם ממנו ולהחזיר את התפילין למחנה. אי אפשר לתאר את שמחתנו כששמענו כי התפילין חזרו אלינו, ושוב יש לנו זוג שלם.

יום הכיפורים תש"ה פרש עלינו כנפיו, ואנו נאלצנו לעבוד בו כרגיל. צמנו כל היום, ואת המרק שקיבלנו - שמרנו ללילה.

וכדי להבהיר מה פרוש 'לצום בטשביניה', נזכיר שהרעב באותם ימים היה עצום. כל הראש היה נתון רק לאוכל, ללחם, למרק, לפרור, לטיפה... הלוודז'אים ערכו חישובים והחליטו שבמחנה יותר טוב מבגטו, כי בגטו קיבלו רק מאתים וחמישים גרם לחם, ובמחנה מקבלים שלוש מאות גרם... כאלו היו התנאים באותם ימים. מקום שמקבלים בו חמישים גרם יותר, נחשב למקום טוב יותר.

עבר יום כיפור, וסוכות עמד בפתח. ביום ראשון, י"ד בתשרי, הוטלה על אחי שמעון עבודה חדשה: לסדר ערמות של עצים כרותים וענפים שנגזמו. (העצים שימשו אחר כך לשריפת הגופות בקרימטוריום). העבודה הזו היתה גילוי פלאי של השגחה שמימית: בדיוק עצים, ובדיוק בערב סוכות! שמעון הצליח לסדר בתוך אחת הערמות חלל של שבעה על שבעה טפחים, בגובה עשרה טפחים - כשיעור המצומצם ביותר של סוכה כשרה.

ביום לא יכולנו להיכנס ל"סוכה", וגם בלילה היתה ההליכה כרוכה בסכנה, ובכל זאת הצלחנו בשני לילות החג הראשונים להגיע אל סוכתנו ולברך בה 'לישב בסוכה'. היינו שם שני אחי ואני, ועוד כמה יהודים ששמעו שיש סוכה כשרה. היה גם אחד מעובדי הקרימטוריום, שקראנו לו והוא הגיע. עד היום זוכר אותו יהודי, כיום תושב חולון, שהיו בטשביניה שלושה אחים שדאגו לסוכה.

■ תחבולות להינצל מאיסורים

תמו החגים, וחזרנו לימי השגרה, שגם בהם היה קושי גדול בקיום מצוות. בין היתר, נאסר עלינו לגדל זקן. לי עדיין לא היתה בעיה, בגלל גילי הצעיר. אבל שמעון אחי נאלץ ללכת לספר, כמו יתר בעלי הזקנים, ולהתגלח בתער. כדי להינצל מהאיסור, הצלחנו להשיג זוג מספריים ופעמיים בשבוע הייתי גוזר לשמעון את זקנו, שערה אחר שערה במספריים, כדי שלא יאלץ

להגיע לספר ולהתגלח. ה'תספורת' הזו ארכה לנו זמן רב, כמו 'תספורת בן אלעשה' המוזכרת בגמרא.

אחרי החגים עבדתי בהובלת מלט לבניה, על גג אולם שהיה עשוי מאזבסט. האזבסט החלש לא יכול היה לשאת משקל של בני אדם, ולכן נזהרנו ללכת רק מעל תומכי הברזל של הגג. באחד הימים, בעודי הולך עם כלי המלט על הגג, סטייתי מעט מן התומך, ונפלתי מגובה שישה מטרים. בחסדי שמים, נתפסו מכנסי באחד הברזילים שבדרך, ונותרתי תלוי בין שמים לארץ. הביאו סולם להוריד אותי, ולאחר מכן העבירו אותי לעבודה אחרת - פירוק קרוונות לבנים.

היתה זו מלאכה מפרכת ופוצעת. עמדנו בשרשרת אנושית, מן הקרון ועד אתר הבניה, והעברנו לבנים בזריזות מאחד לשני. מרוב מהירות, היה משתפשף עור הידיים עד זוב דם. לא נשארתי זמן רב בעבודה זו, כי לאחר כמה ימים העבירו אותי לחפירות.

בחפירות היו שני סוגי עבודה: חפירת הבורות, או חסיבת המריצות המלאות עפר. העבודה עם המריצות היתה קשה יותר, וכשרצו להעניש מישהו - העבירו אותו מהחפירות למריצות. אבל בעיני היה יתרון חשוב לעבודה במריצה: היא היתה אסורה בשבת מדרבנן בלבד, כי שטח העבודה נחשב ל'כרמלית', ולא היה בו איסור הוצאה מרשות לרשות. החפירות, לעומת זאת, היו אסורות מדאורייתא.

עבודות כפיה

כבר ביום חמישי דאגתי להחליף את מקום עבודתי בחפירות, עם אחד שעבד בסחיבת המריצה. כולם הסתכלו עלי כעל משוגע, ולא הבינו מה זאת עלה על דעתי, אך אני העדפתי להיות שוטה בעיניהם, ולא לעבור על איסור דאורייתא כשאפשר לעבור רק על איסור דרבנן.

בשבת יצאנו לעבודה, שמעון ואני, בלי שום דבר בכיס. גם את מנת הלחם המוגדלת שקיבלנו פעמיים בשבוע, עבור הימים הבאים, השארנו בשבת מתחת למזרן. כשחזרנו מהעבודה ראינו שנותרה רק מחצית המנה. מישהו היה רעב מאד, כנראה, מצא את לחמנו ואכל אותו. בכל זאת, ריחם עלינו אותו יהודי, והותיר לנו מחצית מן הלחם.

חנוכיה זעירה ששימשה את כלואי המחנות

מן השבת הבאה והלאה התחלנו ללכת עם הלחם בכיסים, מחשש לפיקוח נפש, ורק את הכף ושאר החפצים הותרנו מתחת למזרן.

כשלושה חודשים לאחר שהגענו לטשביניה, חלו ימי החנוכה. כמה ימים לפני כן מצאנו חתיכת פראפין, ושמרנו אותה להדלקה. היה אסור להדליק אש בצריף, לכן פנינו לצריף אחר, של ה'פנסיונרים', בו היה חדר הסקה. ביקשנו מראש הבלוק היהודי שייתן לנו להדליק שם, והוא הסכים. פרמנו חוט מהבגד בשביל הפתילה, הדלקנו את הפראפין והשמחה היתה גדולה.

אחרי חנוכה עברנו 'בדיקת רופא'. הרופא בדק את מצב הניקיון של כל אחד, והאם יש לו פצעים. אותו רופא הורגל כבר לבדוק אנשים שדופים עד להחריד, ובכל זאת כאב ליבו כשראה אותי. הייתי רזה עוד יותר מכולם, והוא אמר לי "דו זעסט אויס ווי א וועש ברייט" (-אתה נראה כמו קרש כביסה). רק עצמות ללא בשר. הרופא הבטיח לי כי ישתדל לשלוח אותי לעבודה במטבח. המטבח נחשב למקום העבודה הטוב ביותר במחנה, כי שם יכלו לאכול יותר.

באחד הימים, בזמן המפקד, נבחרה קבוצה לעבודה במטבח. הרופא שכח את הבטחתו או לא יכול היה לקיימה, ואני לא נכללתי בין הנבחרים לעבודה. אבל אדם רואה את מה שהוא רוצה לראות, ולי היה נראה שסימנו גם לי לבוא. הצטרפתי לקבוצה שהלכה למטבח, והשומר בשער - שלא ידע כמה בדיוק אמורים להגיע - נתן לי לעבור מיד אחריהם.

בינתיים, בספירה שנערכה במחנה, גילו שחסר אסיר אחד. הרי הם חשבו שהלכו עשרה אנשים למטבח, ובאמת היינו אחד עשר. חיפשו את הנעדר בכל פינות המחנה, ולא מצאו. לאחר שעתיים בהן לא יצא אף אחד לעבודה, עלה בדעתם לבדוק במטבח. אנשי הפיקוד הגיעו למטבח, ספרו את העובדים ומצאו אחד מיותר. התחילו לחקור מי זה ששלח למטבח אחד עשר אנשים במקום עשרה, וכל אחד ניער מעצמו את האשמה וטען שאינו יודע.

אני חשבת שבאמת אף אחד לא יודע שאני הוא המיותר... אבל לאחר שהסתלקו אנשי הפיקוד, אמר לי השומר הגרמני "דו האסט זעך אריין גערוקט", אני ידעתי שאתה הוא זה המיותר, כי

נכנסת אחרון, אבל לא רציתי לומר להם, לכן שתקתי". אותו שומר, בשתיקתו, הציל אותי מעונש איום ונורא. הרי בגללי נגרם כל הבלגן, ואצל הגרמנים ימ"ש - הפסד של שעתיים עבודה נחשב לפשע נורא ואיום. לו היו נודעים מי הוא האחראי לעיכוב, לא רק שהייתי מגיע לקרש התליה, אלא עוד בדרך היו ממררים את נפשי בייסורים נוראים שאי אפשר לתארם. נס זה היה יקר וגדול משאר הניסים שקרו לי שם, כי הצילני מן ההתעללויות הנוראות של הגרמנים.

אותו שומר שהציל אותי, ריצה לפני המלחמה עונש של מאסר עולם בגין רצח. מבית האסורים יצא לעבוד במחנה, ודווקא אצל אותו רוצח מצאתי חן... נפלאות הבורא. גם בהמשך, בצעדת המוות, היה הוא השליח להצילני.

חמישה שבועות שהיתי במטבח, ואותם חמישה שבועות אכלתי לשובע. וכך היה הסדר במטבח: חמישה עובדים קילפו תפוחי אדמה עבור הגרמנים, בקילוף נאה ומושלם ללא בדל קליפה, וחמישה נוספים קילפו עבור חמש מאות אסירי המחנה. לא היתה כמות מסוימת שהיה עלינו להכין, אלא כמה שהספקנו לקלף - כך נכנס למרק של האסירים. כמובן שהיתה זו אחריות עצומה עבורנו, כי ידענו שדקה של התמהמהות - פירושה תפוח אדמה אחד פחות לאחינו הגוועים ברעב. התחלתי לקלף השכם בבוקר, והמשכתי לקלף גם בזמן שהתפללתי, כדי להספיק כמה שיותר. הרה"ח ר' הרשל גרפינקל, שהיה שם מנהל עבודה, ידע שאם איני ניגש כאשר קוראים לי - כנראה אני באמצע שמונה עשרה. הרשל דאג בכל פעם כזו לשלוח מישהו אחר במקומי.

הגרמני שהצילני בשתיקתו, התגלה כפטפטן לא קטן. כששמע שיש לי עוד שני אחים במחנה, אמר שכדאי לי לאכול במטבח הרבה כדי שאשבע, ואוכל להעביר לאחי את המנה שאקבל בערב במחנה.

לאותו גרמני היה חבר אסיר שמונה ל'לאגער פיהרר'. אותו חבר הגיע מדי יום לגרמני השומר שלנו, כדי לקרוא יחד איתו את העיתון.

לפעמים היה מדליף ה'לאגער פיהרר' ידיעות חשובות, כמו ידיעה על חיפוש שעתיד להערך בכליננו, ואז נזהרנו לא לגנוב תפוחי אדמה באותו יום. אבל כשהזהיר אותנו השומר מפני החיפוש העתידי, אמר לי בשקט "דו קאנסט", אתה יכול לגנוב, אצלך לא יחפשו. הוא היה מה שנקרא 'לארג', ודאג שאצלי לא יחפשו - כי ידע שאני צריך להאכיל עוד שני אנשים.

חמישה שבועות עבדנו במטבח, עד תחילת חודש שבט. אנחנו היינו המחזור האחרון של עובדי המטבח, לפני שהמחנה התפרק.

פרק ו' - סוף המלחמה

במשך לילה שלם שמענו קולות הפגזה מחרישי אוזניים. למחרת הודיעו לנו שמפנים את מחנה טשביניה. כל אחד מהאסירים קיבל שמונה מנות לחם, והצעדה החלה. יצאנו לדרך בערב, וכיון שלא ישנו בלילה הקודם, מרעש ההפצצות - היה זה כבר הלילה השני שעבר עלינו ללא שינה.

לפי השלטים בדרך, הבנו שמוליכים אותנו לאשוויץ, מרחק כעשרים קילומטרים מטשביניה. ידענו שמי שהולך לשם - לא חוזר, והאנשים אמרו במרירות: "גיין און אויבן און זיין הונגערִיג?" (ללכת לתנור להישרף, ולהישאר רעב?) כדי לא להישרף רעבים, מיהרנו לאכול באותו יום את כל הלחם שניתן לנו לשמונה ימים.

הגענו לאשוויץ, והצטרפנו לאסירי אושוויץ בצעדת המוות הנוראית. רוב האנשים לא החזיקו מעמד בדרך. יום ויומיים הלכנו, וביום השלישי כבר הייתי מטושטש לגמרי, לא ראיתי מאומה סביבי, רק ענן וערפל, וכוחי תש.

צנחתי לתוך התעלה שבצד הדרך.

אחרי השיירה נסע גרמני, וירה בכל אלו שנותרו מאחור. היתה זו שעת לילה, והוא האיר בפנסו לפני שיירה.

האלומה כוונה אלי, רגע לפני היריה.

"דו אויכעט?" (גם אתה?) שאל אותי הגרמני. היה זה השומר הגרמני, 'דידל' מן המטבח.

"כן", עניתי לו באפס כוח, "איני יכול עוד ללכת".

צעדת המוות

"דו נישט!" הודיע לי בקול נחרץ. "דו האסט נאך פאר וועמען צו לעבן" (אתה לא, יש לך עוד בשביל מי לחיות). הוא גרר אותי אל השיירה המתרחקת, וביקש מהאנשים שיחפשו את האחים שלי. כשנמצאו אחי בין הצועדים, הזהיר אותם אותו גרמני שישמרו עלי, ולא יתנו לי לצנוח עוד פעם, כי לו היה משהו אחר עובר אחרי השיירה במקומו - כבר הייתי אחרי היריה...!

את הסיפור הפלאי הזה זוכר ואימת גם הרה"ח ר' משה חיים גפן משווייץ, שהיה יחד איתי בטשביניה ובצעדת המוות.

תמיד חשבתי ששינה נמדדת לפי שעות, מי שישן שש שעות - יש לו כוח להיות ער שמונה עשרה שעות. אז, בצעדה האיומה, הבנתי שהשינה מחושבת לפי דקות ולפי שניות: מי שישן דקה, יכול להיות ער שתי דקות... אחי החזיקו אותי בידיהם, כך יכולתי איך שהוא להירדם במהלך ההליכה, וכל שניה שישנתי - נתנה לי את הכוח לצעוד עוד שתי שניות... לאט לאט, אחרי כמה דקות שינה כאלו, הצלחתי לראות את האופק ולהחזיק מעמד. הערפל שאפף אותי - התבהר מעט.

הלכנו כמו רובוטים, בלי לחשוב ובלי להרגיש. כשעצרנו לשניה כדי לנוח, הרגשנו ביתר שאת את הרעב והחולשה. החלטנו שלא כדאי לעצור אפילו לרגע, כי אחרי כל עצירה - היה קשה הרבה יותר, והרגליים מיאנו להמשיך ללכת.

איתנו בצעדה הלך אחד מנכדי האדמו"רים מנדבורנא, וכמעט התמוטט. שלושתנו - אחי ואני - נשאנו אותו בידיים ממש. הוא שרד את הצעדה, ניצל ועלה ארצה, ולימים התפרסם כאדמו"ר מראחוב⁹.

האדמו"ר מראחוב זצ"ל

9 לימים, הגיע בן דודי, מנחם ארלנגר, שדומה לנו מאד, לבית מדרשו של האדמו"ר מראחוב ברמת גן. שאל אותו האדמו"ר לשמו, ומנחם ענה. סיפר לו האדמו"ר על שלושה מבני משפחת גוטרמן, הדומים לו מאד, שסחבו אותו בידיהם כברת דרך בצעדת המוות.

לא היה פלא לראות אנשים שאיבדו צלם אנושי; הפלא היה שאנחנו לא איבדנו אותו. אולי משום שהשתדלנו, בכל שנותינו בגטו ובמחנות, להתרחק עד כמה שאפשר ממאכלות אסורים.

שלושה ימים מעת לעת הלכנו, מרחק מאה ועשרים קילומטרים. הממונים עלינו שמעו שהרוסים מתקרבים, ולכן הובילו אותנו לכיוון גרמניה, עד לעיירה בשם 'ורוצלביק לסלא'. שם קיבלו ידיעה שהחזית נעצרה, ונתנו לנו לנוח. היינו אחרי שלושה ימים ללא שינה, וכולם צנחו ונרדמו מיד. ישנתי שלושים ושש שעות, והפסדתי יום שלם בחיי. הלכתי לישון ביום שני בלילה, וקמתי ברביעי בבוקר.

בה' בשבט, השמונה עשר לינואר 1945 למניינם, העלו אותנו לרכבת. חלק ממסילות הברזל הופצצו, ולכן ארכה הנסיעה יותר זמן מן הרגיל - משום שהיה צורך לנסוע בדרכים חלופיות.

היה חורף קר, ואנו נדחסנו כשבעים-שמונים איש בקרון פתוח, ללא גג. קרון ששימש להובלת בהמות. את פרוסת הלחם האחרונה אכלנו לפני העליה לרכבת, ובמשך שבעת ימי המסע שתינו טיפות טל ופתיתי שלג. חז"ל אמרו שהנודר שלא יאכל שבעה ימים - מלקים אותו, כי בלתי אפשרי בדרך הטבע לא לאכול שבעה ימים ולהישאר בחיים. ואם מישהו מנוסעי אותו קרון נשאר בחיים, הרי שהיה כאן נס מעל דרך הטבע... כי אם נצרף את כל השלג ש'אכלתי' במהלך הנסיעה, בקושי נגיע לכמות של כדי אכילת פרס.

קרון להובלת בהמות

בקרון בו נסענו היו ברגים בולטים, והיו אנשים ששמרו כל הלילה על הברגים, כדי שיוכלו ללקק בבוקר את הטל שהצטבר עליהם וקפא. רק רבע מביין הנוסעים נותרו בחיים, לאחר שבעה ימים כאלו.

הגענו למחנה גרוסרוזן. נאמר לנו שהמחנה כבר מלא, לכן לא נוכל להיכנס אליו, אבל כיוון שבתעודת המשלוח שלנו נכתב שקיבלנו אוכל בכמות ש'מספיקה' עד גרוסרוזן, נתנו לנו שם מנת אוכל נוספת.

מחנה גרוסרוזן

קיבלתי לחם וחתיכת דלעת, אך הייתי מיובש לגמרי ולא יכולתי לבלוע את האוכל. המשכנו מגרוסרוזן לאורנבורג (ליד ברלין), שם קיבלנו כחצי ליטר מרק חם. הייתי כה חלש, עד שלא הצלחתי לאכול את כל המנה.

באורנבורג חיכתה לנו קבלת פנים נאצית: כדי שנדע לאן הגענו, העבירו אותנו אחד-אחד על פני צינוק, בו עמד אדם קשור, וטיפות מים טפטפו עליו בלי הפסקה עד שפצעו את ראשו. הייתי חלש ומיובש לגמרי, לכן איני זוכר מה עבר עלינו באותו מחנה, חוץ ממראה הצינוק הנורא. אני זוכר גם ששם איבדנו את אחי טוביה. הכריזו שהפצועים והחולים יבואו למרפאה. טוביה אחי, שרגלו נפצעה מההליכה, הלך בתמימות למרפאה. מאז לא ראינו אותו.

מחנה אורנבורג

פרק ז' - ברגן בלזן

"בלבת אש מתוך הסנה" (שמות ג', ב')

רש"י: "מתוך הסנה" ולא אילן אחר משום "עימו אנוכי בצרה"

(תהילים צ"א, ט"ו).

מוסיף המדרש: "אני ישנה וליבי ער, אני ישנה מן המצוות וליבי ער לעשותן". ומבאר ה"שפת אמת": "כי עיקר הגלות הוא בבחינת המלבוש והחיצוניות ולא בהפנימיות שאין שם שליטת מגע נכרי..."

(שפת אמת, שמות תרמ"ה)

בסביבות ראש חודש אדר הגענו לברגן בלזן. היתה שעת לילה, והכניסו אותנו לצריפים. לתומנו חשבנו שמדובר בצריפים ריקים, אבל מהר מאד התברר לנו שהצריפים כבר מלאים, ואותנו דחסו על אנשי הצריף הישנים. "אוי, מיין קאפ", "אוי, מיין פוס". (אוי, ראשי; אוי, רגלי), אלו הקריאות שאני זוכר משם.

שבועיים היינו בברגן בלזן, בתנאים תת אנושיים. מילא, לישון על הרצפה כבר התרגלנו, אבל כל השאר היה גרוע ממה שהכרנו. בלי תנאים סניטאריים, בלי שירותים, כמעט בלי אוכל.

משמים שלחו לליבי רצון לברוח מברגן בלזן. כשהודיעו לנו כי מי שרוצה לעבוד במקום אחר - יבוא להירשם, מיהרתי לשם. אחי שמעון טען: 'שב ואל תעשה עדיף', אבל אני חשתי דחף עז

שחרור ברגן בלזן:

יהודים מוזלמנים שוכבים ליד הגדר

להירשם ולצאת מן המקום הנורא הזה. איני יודע איך העזתי להתווכח עם שמעון אחי הגדול, הוא היה פאר הבית ואני הקטן, אבל משמים שמו את המילים בפי ואת הרצון בליבי.

ראיתי את המצב בברגן בלזן, וסברתי שמחכה לנו מוות בטוח. המחנה היה מלא גופות ושפכים (לא היו תנאים סניטאריים), והבנתי שמיד עם הפשרת השלגים - תפרוץ מגיפה.

שמעון לא הסכים ללכת לעבודה, ובפעם הראשונה נכנעתי לו ונשארתי, אך לאחר כמה ימים, כשהודיעו שנית על משלוח שיוצא לעבוד, התעקשתי להצטרף אליו. שמעון רצה להישאר, אבל אני הודעתי לו שאם אינו בא איתי - אלך בלעדיו.

רק לאחר שבועיים, כשחזרתי לברגן בלזן וראיתי כמאה אלף גופות - הבנתי כמה צדקתי.

נרשמנו לעבודה, שמעון ואני. עוד לפני שיצאנו מהמחנה, קיבל שמעון מכה חזקה מגרמני משום שלא עמד בדיוק בשורה. הוא דימם מעט מן האף, והתחלנו ללכת.

אחרי כמה דקות אמר לי שאינו רואה דבר, ומיד אחר כך לא הצליח ללכת. נשאתי אותו על גבי עד הרכבת. עלינו לרכבת, נסענו והגענו למחנה 'פארגע'.

העמידו אותנו למסדר בצורת מעגל, ובאמצע המעגל ניצב עמוד תליה. אילצו את כולנו להביט לשם, והכריזו על 'גזר דין מוות' לאסיר. מה היתה אשמתו של האסיר? הם טענו שהוא לקח חתיכת עור מאחד המנועים במפעל התעשייה, ובגללו המכונות לא עבדו במשך חצי שעה.

הם חיכו עם 'גזר הדין' הזה עד שהגענו, כדי להראות למצטרפים החדשים שכאן לא פנסיון. בכל פעם שבאו עובדים חדשים, נהגו הגרמנים ימ"ש לערוך לכבודם ארוע כזה.

היה זה מחנה מסודר, עם רשימות אסירים ופרטיהם. הרבה יהודים לא הצהירו שהם יהודים, ובחרו לעצמם לאום אחר, אבל היו כאלו שגם שם לא היססו להצהיר על יהדותם.

כדי שלא נדביק את אנשי המחנה במחלות שהיו בברגן בלזן, הכניסו אותנו לקרנטן (הסגר). היינו במשך שבוע ימים בצריף, שם גווע שמעון אחי לאט לאט. בתחילה לא יכול היה להתיישב, והיינו צריכים להרים את רגליו בכל פעם שעלה למיטה. אחר כך נחלש עוד יותר. לא רצינו להעביר אותו למרפאה, כי כבר ידענו מה קורה לחולים שמגיעים לשם.

נכנסנו להסגר ביום ראשון, י"ב באדר. בליל שבת, י"ח באדר, היה שמעון קרוב לגסיסה. לא היה לנו מה להפסיד, ולקחנו אותו למרפאה. לי לא נתנו לצאת מן הצריף, כי הייתי חייב להישאר בהסגר, אך היה שם יהודי שקיבל אותו במרפאה וטיפל בו.

למחרת נכנס אותו פקיד מן המרפאה לצריף ההסגר, ושאל את הנוכחים אם יודעים הם מי היה זה שהובא אתמול בלילה למרפאה. האסירים הצביעו עלי, ואמרו שאני אחיו. הפקיד סיפר לי בהשתאות, שמיד כשקיבלו את שמעון למרפאה, ניקו וסיפרו אותו, ומיד לאחר הרחצה - יצאה

נשמתו. היה זה הנפטר היחיד באותו יום! הפקיד אמר לי שכבר זמן רב הוא עובד במרפאה, ואינו זוכר יום כזה, שהיה בו רק נפטר אחד.

בשעה שכל יושבי המחנה יצאו לעבודה, הרשו לנו - הנתונים בהסגר - להסתובב בחוץ. הצלחתי להגיע אל המרפאה, ולראות את שמעון אחי אחרי פטירתו. פניו האירו.

היו לי נקיפות מצפון על כך שהכרחתיו לבוא איתי לכאן, אבל אחר כך הבנתי שהכל היה בהשגחה פרטית, כדי שיזכה להיקבר. לו היה נפטר בברגן בלזן, לא היה לו סיכוי להגיע לקבורה.

לימים, חיפשתי את אותו מחנה בו נקבר שמעון. היו לי ידיעות קלושות בקשר למיקומו, ליד עיר הנמל 'בריימען', וידעתי גם שהיה שם בית חרושת לצוללות (בו עבדנו בניקוי המכונות), אך את המחנה לא הצלחתי למצוא.

בריימען - עיר הנמל

הייתי שבור מאד אחרי פטירתו של שמעון. נותרתי בודד. היה זה אחרי שבוע קשה ומאמץ, כי במשך כל ימי מחלתו של שמעון סחבתי אותו מהמיטה לשולחן האוכל ובחזרה, כדי שייראה כמו בריא. היה אסור שם לאף אחד להישאר במיטה.

וכך, עודי נבוך ומבולבל, שקוע בכאב ובערפול וחולה בטיפוס הבטן, הגיע ערב פסח. ניסיתי להיזכר מה עשיתי בשנים הקודמות, ואיך נמנעתי מאכילת חמץ, ולא הצלחתי להיזכר. הרה"ח ר' הרשל גרפינקל, שהיה איתי שם, עוד זוכר ומתפלא איך בכלל הצלחתי לחשוב על פסח, בתוך האבל והמחלה שתקפה אותי.

הרשל הזכיר לי שבשנים קודמות החלפנו את הלחם בתפוחי אדמה. היה זה עסק לא משתלם, כי הלחם נחשב לשווה יותר. כששאלו אותי למה אני מבצע את העיסקה, תירצתי שיש לי כאבי בטן ואיני יכול לאכול את הלחם היבש.

זה הפסח היחיד שזכור לי שהייתי בו בדעה צלולה, והסכמתי למסירות נפש כדי לא לאכול חמץ.

בסך הכל הספקתי לעבוד שם שבוע, כי אחר כך גילו אצלי את טיפוס הבטן ונשלחתי להסגר. אבל על אותו שבוע קיבלתי 'משכורת', חבילת עלי טבק וחתיכת נייר. לא עישנתי, אבל שמרתי היטב על הטבק, כדי להחליפו במשהו אחר או לשחד בו את השומרים.

באיסרו חג של פסח הכריזו במחנה כי על כל היהודים להתייצב יחד. ידענו שכאשר מבדילים בין יהודי לגוי, זה לא מבשר טובות... התייצבו הרבה מאד יהודים, יותר ממה שנרשם ברשימות, וריכזו את כולנו ליד השער, למשלוח.

המפקד ניגש אלי ושאל אותי: "ביסטו יודע?" (אתה יהודי?)

"כן", השבתי.

"ביסטו א ריינע יודע?" (יהודי טהור?), ושוב עניתי כן. הוא חשב שלא הבנתי את כוונתו, ועניתי על 'טהור' במשמעות של 'נקי', לכן הוסיף ושאל: "קיינע מיישלינג?" (אינך בן תערובת?) הוא חשב שאולי יצליח להוציאני מהמשלוח, בתואנה שאיני יהודי ממש. אך אני העדפתי להצהיר בגאון על יהדותי ולא להסתיר אותה.

הוא נתן לי מנה גדולה של אוכל, ואחר כך נשלחנו מפארגע לברגן בלזן.

כל הגויים שנותרו במחנה, וגם היהודים שלא הזדהו כיהודים, הובלו לכיוון הנמל והועלו לאוניות. הצבא האנגלי, שאנשיו ראו ספינות גרמניות יוצאות לים, הפציץ את האוניות. כל הנוסעים טבעו, איש לא ניצל. בניגוד גמור להגיון, דווקא אנו, שהצהרנו על יהדותנו, ניצלנו. כך רצה הבורא יתברך.

חזרנו לברגן בלזן בהליכה לילית. הנאצים לא התכוונו להצילנו, אלא רק לרכז את כל היהודים כדי שיהיה קל יותר להשמידם לפני סוף המלחמה. הם חשבו לפוצץ את המחנה על יושביו. נחפרו סביב הצריפים שני בורות, אחד לאורך ואחד לרוחב, והתוכנית היתה למלאם בדינמיט ולפוצץ אותם.

למחרת ניגשתי לצריף בו הייתי לפני כן עם שמעון, כדי לראות מה קרה שם בחמשת השבועות מאז שעזבנו.

כל הצריף היה מלא גופות, מן הרצפה ועד לתקרה. חיפשתי אנשים, מישהו חי, ולא מצאתי.

לימים, דיברתי עם הרה"ח ר' שמעלקא ליפשיץ (ז"ל). גם הוא, כמוני, היה במחנות. גם הוא, כמוני, סבר שבברגן בלזן היה השיא של כל הזוועות... אנשים איבדו את אנושיותם, ואי אפשר לתאר מה ראינו שם, אלא רק מעט מזעיר...

במשך שבוע שהיינו שם לא קיבלנו שום אוכל. כלום. היה שם סיר שנועד למשרתים, ושמרו עליו כמה גברתנים כדי שלא נוכל להתקרב אליו. אבל האסירים המורעבים נדחפו ליד הסיר,

והפכו אותו על הרצפה בכוונה. אחר כך ירדו על ארבע וליקקו את מה שנשפך. היו שם גם חפירות עם מים מזוהמים שנועדו לכיבוי שרפות, ואנשים בצימאונם שתו מן החפירות האלו, ולקו בזיהומים קשים.

הטבק שהבאתי עמי מפארגע הציל את חי. חששתי שיהרגו אותי אם ידעו שברשותי אוצר כזה, ולכן אמרתי שיש לי רק סיגריה אחת. מכרתי אותה בעד לחם, ולמחרת גלגלתי מהטבק עוד סיגריה ואמרתי שיש לי רק סיגריה אחת... גם אותה מכרתי בעד לחם, וכך המשכתי בימים הבאים.

מימין ומשמאל נפלו אנשים ומתו. שוכני הצריפים לא הוציאו את המתים, הם טענו שמת הוא השכן הכי טוב לישון לידו: הוא לא דוחף, ולא צועק עליך שאתה תופס את מקומו... כדאי לישון לידו.

יותר לא אוכל לתאר. מה שסיפרתי, הוא כאין וכאפס לעומת מה שהיה שם. איני יכול לספר מה קרה בימים האחרונים, איני יכול.

והתמונה הסופית... הגרמנים הכינו בורות, ורצו לפנות אליהם את כל הגופות. היו שם בעצם שלושה מחנות, א' ב' וג'. אני הייתי במחנה ב', אבל בשלב ההוא פתחו את כל המחנות כדי להוציא את הגופות. ניסיתי לחמוק מן העבודה הנוראה, אבל לא הצלחתי. הכריחו אותי לסחוב, יחד עם שאר החיים, את המתים... לאף אחד לא היה כוח להחזיק גופה, לכן קשרו אותן וגררו אותן על הארץ. הגופות היו של אנשים שנפטרו כבר ימים אחדים קודם לכן, ועד הבור, שהיה מרוחק ארבעה קילומטרים משם, הם כבר לא הגיעו בשלמות.

באותו זמן פגשתי אנשים שהגיעו מאורנבורג, והם סיפרו לי שטוביה נפטר אתמול. היה זה בכ"ט בניסן, ולכן קבעתי את היארצייט שלו לכ"ח בניסן. בדרכנו אל הבורות עברנו ליד מחנות של נשים, שעמדו ליד הגדר וצעקו את שם עירן: "קראקא", "לודז" ועוד. ניגשתי לאחת שצעקה "לודז", והתברר לי שהיא היתה שכנה שלנו. היא סיפרה שראתה את חיה אחותי לפני כחודש. כך נודע לי שחיה נמצאת כמוני, בברגן בלזן.

פרק ח' - השחרור

"גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע

כי אתה עמדי" (תהילים כ"ג, ד')

הרמח"ל בספרו "דעת תבונות" (אות ט'): "והנה זה יתד חזק לאמונת בני ישראל, אשר לא ירך ליבם לא מאורך הגלות ולא ממרירותו הקשה. כי אדרבה, הרשה הקב"ה והניח לרע לעשות כל מה שבכוחו לעשות... ובסוף הכל, כל יותר שהיקשה הרע את עול סבלו על הבריות, כך יותר יגלה כוח ייחודו יתברך וממשלתו העצומה אשר הוא כל יכול, ומתוך עומק הצרות הרבות והרעות מצמיח ישועה בכוחו הגדול".

ביום ראשון היתה תכונה במחנה. הגרמנים הכריזו שעוד מעט יחלקו לנו לחם, לאחר שבוע של רעב. הם העמידו אותנו בתור מסודר, חמישה-חמישה, כדי לקבל לחם אחד לכל חמישיה.

תוך כדי שעמדנו בתור, שמענו שרשרות טנקים. גדר המחנה היתה מוסתרת בעצים, ואנו התחלנו לצעוק כדי שישמעו אותנו.

היתה זו סירת טנקים של הצבא הבריטי. הם פרצו למחנה.

שחררנו, לפני שהספקנו לקבל את הלחם מידי הגרמנים.

טנקים של הצבא הבריטי

הבריטים, שמצאו קרונות מלאים בלחם, רצו לבדוק אותו לפני שיתנו לנו לאכול ממנו. הם זרקו כיכרות לבעלי חיים, וכל מי שטעם מהלחם - מת.

הלחמים היו מורעלים. היתה זו מזימה שטנית של הגרמנים, להרעיב את האסירים במשך שבוע ואז לחלק להם לחם מורעל, כדי שימותו כולם בצורה מסודרת... ברגע האחרון ניצלנו, בזכות שליחי ההשגחה - החיילים המשחררים.

הבריטים לא נתנו לנו לצאת, מפני החשש להתפרצות מחלות. הם לא תכננו למצוא אסירים חיים, ולכן לא היה להם אוכל עבורנו. הם נתנו לנו את כל מנות הקרב שהיו ברשותם: גולש תפוז"א עם בשר, ביסקוויטים, סיגריות ושוקולד. אנשים התחילו לאכול מהגולש, ומתו בהמוניהם, אלפים-אלפים. קיבתם לא היתה מסוגלת לעכל את האוכל הכבד, אחרי שנות הרעב. אחרים, שראו את המתים - לא אכלו ממנות הקרב, אבל בלי לאכול - הרי גם כן ימותו...

באותו יום מצאנו את מחסני האוכל ואספנו מכל הבא ליד. שמרתי בכיסי תפוח אדמה צלוי, כי ידעתי שחיה אחותי נמצאת גם היא במחנה, וקיוויתי למצוא אותה ולתת לה את תפוח האדמה. הסתובבתי במחנה הנשים, וחיפשתי את חיה. הן עדיין לא קלטו שהן משוחררות. שמעתי מישהי גונחת בקול חלוש ומבקשת "א ביסאלע וואסר" (קצת מים), והצעתי לה להיכנס למחנה הגברים, שם יש מים ברווח. היא לא הבינה על מה אני מדבר.

מישהי אמרה לי שחיה בבית החולים של המחנה. הלכתי לשם. האחיות היהודיות עדיין לא לגמרי הבינו שהן משוחררות. "הנה ילד יהודי נמצא פה", הן קראו בפליאה כשראו אותי.

חיפשתי וחיפשתי, אך את אחותי לא מצאתי.

באותם ימים הייתי חולה בטיפוס, וזכרתי עוד מהבית, מלפני המלחמה, שכשיש קלקול קיבה כדאי דווקא לאכול, וכשדוחפים מלמעלה - האוכל יוצא. אכלתי, התגלגלתי מכאבים כל הלילה, לפנות בוקר הקאתי ואז אכלתי עוד קצת, שוב כאבתי עד הבוקר, הקאתי, אכלתי, הקאתי... כך התעניתי במשך שבועיים. היו אחרים שלא אכלו, ומתו ברעב... והכל לבד, בלי קרוב וגואל.

אחר כך העבירו אותנו ממחנה המוות למבני קבע. עטפו אותי בסדין והניחו אותי על מיטה, מיטה אמיתית. הייתי באפיסת כוחות כאשר משלחת רופאים באה למקום.

הם עמדו ליד מיטתי ואמרו שאני מיובש מאד, והעור לא נושם. שקלתי כעשרים ושלשה ק"ג. היינו שם כמה נערים צעירים, ילדים ממש, ואחד הרופאים התבטא שאם ילדים אלו יבראו ויהיה להם דור המשך - יצמחו בכך ידו שערות...

לאחר שקיבלתי שם אוכל חם וקצת חזרתי לעצמי, אמרתי להם שכואב לי הראש. נתנו לי כדורים, ולא הסכמתי לבלוע אותם. שאלו מה אני כן רוצה, ועניתי: "סמרטוט לקשור את הראש". לא היה לי כיסוי ראש, לכן ביקשתי זאת.

הרה"ח ר' הרשל גרפינקל, שהיה קצת יותר בריא ממני, בא לבקרני. כשראה אותי עם הסמרטוט, אמר לאחראים: "לא כואב לו כלום, הוא רק רוצה ללכת בכיסוי ראש..." ואחר כך הביא לי כובע, כדי שאוכל להסיר את הסמרטוט.

הרשל מצא מחסן של קופסאות רסק תפוחי עץ, והביא לי בכל יום קופסא אחת, אותה אכלתי באותו יום. לא רציתי לשמור כמות של קופסאות, מחשש שהן תיגנבנה ממני.

לאחר כמה ימים התחזקתי, והתחלתי לשוטט בחוץ. את ארוחת הצהריים קיבלנו במטבח ציבורי, לשם הגענו עם צלחת ועמדנו לפני חלון המטבח. בחורה יהודיה שעבדה שם מזגה לכל אחד מרק לצלחת. כשהגיע תורי, לחשה לי אותה עובדת שאבוא מאוחר יותר שוב. הגעתי, והיא נתנה לי סוכר ועוד כמה דברים.

"למה?" שאלתי אותה, והיא ענתה, בעיניים עצובות מאד: "היה לי אח, ואולי הוא נשאר בחיים באיזה שהוא מקום. החלטתי לרחם על ילד יהודי כאן, ואולי מישהו ירחם על אחי במקום אחר..."

התעניינתי כל הזמן מה עלה בגורלה של חיה אחותי. שאלתי את כל מי שפגשתי, וקיבלתי תשובות שונות. היו שראו אותה לפני שבוע, מישהו אמר לי שראה לפני חודש, ואחר ראה אותה לפני שבועיים. יום אחד אמרו לי כמה אנשים שהם ראו את חיה, אבל אף אחד לא ידע להגיד איפה.

משמים מנעו ממני למצוא אותה, כי כנראה עוד לא הגיע זמננו להתאחד... היה איתי בחור לודז'אי, והוא סיפר לי שאחותו עובדת במטבח, וכדאי שאלך לשאול אותה על חיה אחותי. משום מה לא חשבתי שיש בדברים ממש, והתעלמתי ממנו. לאחר זמן נודע לי, שחיה עמדה בקשר רצוף עם אותה אחות... לו הייתי שומע לבחור הלודז'אי, הייתי מוצא אותה בקלות... אבל כנראה עדיין לא הגיע הזמן.

נשברתי. החלטתי להפסיק בחיפושם. אחרי השחרור מתו בברגן בלזן כשלושים אלף איש. לא ידעתי אז את המספר, רק ידעתי שכל הזמן מתים עוד ועוד, והנחתי שאם לא פגשתי עדיין את חיה, למרות כל הברורים - כנראה שכבר לא אפגוש.

עליתי לדירה בה היה הרה"ח ר' הרשל גרפינקל, ואמרתי לו ולחבריו שאני מרים ידיים, ומפסיק לשאול ולהתעניין על אחותי. כשירדתי במדרגות אל הרחוב, ראתה אותי מישהי ואמרה: "אתה יודע שאחותך בחיים?"

אמרתי שלא, איני יודע.

היא אמרה: "אני יודעת היכן היא, אתה יכול לבוא איתי ואראה לך אותה".

עמדתי שם, נדהם ונרעש. עליתי במהירות לספר להרשל שאחותי נמצאה, ואחר כך ירדתי והלכתי בעקבות אותה נערה אל המקום בו אמורה חיה להימצא. הנערה, חברתה של חיה, עלתה

אליה והכינה אותה לפגישה איתי. חיה היתה במצב ירוד מאד, רגליה היו נפוחות והיו צריכים להרים אותן בידיים כשרצתה לעלות למיטה, כל כך היתה חלשה.

התחלתי לשחק כאילו אני מחפש ברשימות את אחינו, אף שידעתי כי אינם בחיים. כך עברו כמה ימים, ואז פגשתי מכר שלי שהיה עימנו בטשעבין. הוא דיבר על שמעון בלשון עבר, וחיה - שהיתה איתי - תפסה מיד ששמעון איננו, וביקשה שאספר לה מה בדיוק קרה ומה אני יודע. סיפרתי לה.

לאחר כמה שבועות עברנו ליד משקל, ועלינו עליו שנינו ביחד.

המשקל הראה על חמישים ואחד ק"ג בסך הכל, לנערה בת עשרים ואחת ובחור בן שש עשרה. לימים, בשנת תשל"ב, הייתי אצל רופא בכיר. הוא בדק אותי, שקל, והסתכל בצילום כדי לראות את גיל עצמותי. שאלתי אותו: "האם אפשר לראות בצילום מה היה משקלי בגיל שש עשרה?" הרופא הביט, חישב, וענה: "עשרים ושבעה ק"ג".

"איך יתכן", הקשיתי, "שמשקלו של נער בן שש עשרה יהיה רק עשרים ושבעה ק"ג?"

אמר לי הרופא: "אתה צודק, זה לא הגיוני, אבל זה מה שאני רואה בצילום..."

מהיום בו מצאתי את חיה, השתדלנו להיות יחד. ביקשנו וקיבלנו חדר נפרד לשנינו, הפסקנו לאכול במטבח הציבורי ובישלנו לעצמנו דייסה.

התחלתי לחפש לעצמי תשמישי קדושה. התעניינתי בנעשה בצבא הבריטי, ידעתי שיש שם חיילים יהודים ושיערתי שיש להם קצין-דת יהודי. חיפשתי את המטה הראשי של הבריטים, ומשהגעתי לשם - ביקשתי לפגוש את הרב הראשי. אחרי כמה שכנועים והפצרות - הסכים השומר להכניס אותי.

סוף סוף ישבתי מול הרב. הוא שמע על הדרך שעברתי עד שהגעתי אליו, ושאל לשם מה עשיתי זאת.

השבתי שאני רוצה שייתן לי תפילין.

הוא נהנה מהעזתי ומעוז רוחי. אמר שאינו יכול לספק תפילין לכל הפליטים, אך כיון שהתאמצתי כל כך - הוא מסכים לתת לי את הזוג הרזרבי שלו.

ביקשתי גם ציצית, אך לא היתה לו אף ציצית מיותרת, רק חוטי ציצית. הוא נתן לי אותם, ואני מיהרתי לחיה אחותי עם החוטים. היא השיגה מחט, חוט ומגבת מטבח, ותפרה לי 'ארבע כנפות' לתפארת. שעתיים וחצי ארכה המלאכה, וכל אותו זמן לא זזתי מן הכסא - לא רציתי ללכת בלי ציצית. נכון שהלכתי שנים רבות ללא ציצית, אך ברגע שיש אפשרות להשיג אותה -

לא הולכים בלעדיה. כך קיבלתי מבית אבא, לזכור תמיד שה'בדיעבד' הוא 'בדיעבד', ולא לעשות ממנו 'לכתחילה'.

עם אותה ציצית-מגבת הלכתי עד בואי ארצה, לישיבת פוניבז'. מיד כשקיבלתי את דמי הכיס הראשונים שלי, קניתי לי טלית-קטן מצמר. כמה חלמתי על ציצית כזו כשהייתי ילד! אצלנו, בלודז', רק המבוגרים הלכו עם ציצית צמר.

ואיזה 'שהחיינו' ברכתי אז, על ציצית הצמר הראשונה שלי, בישיבת פוניבז' שבבני ברק...

נודע לנו על שכנת משפחתנו מלודז', טופשה (טובה) ראקוטש, שנמצאת גם היא בין ניצולי ברגן בלזן. הלכנו לבקרה, חיה ואני, ומצאנו אותה במצב נורא.

היא לא יכלה לדבר מרוב חולשה. שיניה היו כה חלשות, עד שנעקרו מפיה במשיכה קלה. היא לא יכלה לסבול את משא השערות על הראש, וביקשה שיגזזו לה אותן. היא תקשרה רק בכתב, כי לדבר לא יכלה.

הבאנו לה אוכל, והיא כתבה, שקועה בדמיונות: 'אבא היה כאן עכשיו והביא אוכל... כך שכבה במשך שבועיים, ואנחנו לא ידענו מה מחזיק אותה בחיים.

הדיבור שב אליה בדרך פלאית. היא ישבה ליד החלון והביטה החוצה, מחכה שנבוא לבקרה. עבר שם חולה טיפוס עם חום גבוה. החולים, כשגברה מחלתם, השתוללו עד שנראה כי נטרפה דעתם. אותה חולה ניסה לזרוק את טופשה מהחלון החוצה, ומרוב בהלה - נמלטה צעקה מפיה. מאז התחילה לדבר.

בהמשך, קבעו הרופאים בשבדיה כי הלב שלה אינו חולה, רק עצבני. הם נתנו לה חומרי שטטוש, ודאגו שתישן הרבה. אט-אט נרגע ליבה, בהמשך שיקמו את פיה ושיניה שנשרו, ובסיעתא דשמיא מופלאה זכתה לעלות ארצה ולהקים בית נאמן בישראל¹⁰.

פרק ט' - התקומה

"ישלח עזרך מקודש ומציון יסעדך" (תהילים כ', ג')

תמה ה"שפת אמת" שהרי לפי משפט הלשון היה לו לאמור: ישלח עזרו מקודש, ומהו שאמר הכתוב: "ישלח עזרך"? מכאן הוא לימד שלכל אדם יש את העזר המיוחד שלו, שבאמצעותו הוא מקבל את סיועו בקודש. אשרי העומד בהצלחה בתפקיד הייחודי שהוטל על שכמו. עמידה זו היא המכינה מקום לה' ומשכנות לאביר יעקב.

(שפת אמת, קדושים תר"מ)

החיים בברגן בלזן היו עלינו לזרא. לא היתה קהילה יהודית מסודרת, והתקשינו להשיג תשמישי קדושה. ידענו שבשבדיה לא הכתה המלחמה, ולכן רצינו להגיע לשם. בתמימותנו סברנו, שנמצא בשבדיה סביבה יהודית כמו בפולין שלפני החורבן.

בשלב זה השבדים לא קיבלו את כל הפליטים, אלא רק מי שכבר היו לו קרובים בשבדיה. למזלנו, היתה לחיה חברה מבוגרת ששהתה בשבדיה, והצהירה שחיה קרובת משפחה שלה. קיבלנו שנינו אישור כניסה.

מיטיבינו ידעו שהניצולים מוכי חיידיקים ומחלות, ולכן העמידו אוהל גדול בנמל ליבק, בו עברנו חיטוי יסודי בחומרים חריפים. בגדינו, המלאים בחיידיקים, נלקחו מאיתנו, וקיבלנו אחרים

נמל ליבק

במקומם. נתנו לנו גם פיג'מה נקיה, ועוד פלא גדול ראינו בליבק: שקית עם כלי רחצה! מברשת שיניים, ושאר אביזרים... מי זכר בכלל שיש דברים כאלה בעולם...

יצאנו מליבק במסע ימי לגטייבורג. אנשי צוות האוניה דנו ביניהם איך יצליחו הפליטים להיגמל מהרגל הגנבה. הרי במשך שנים הורגלנו 'לסחוב' כל מה שיכולנו, כדי לחיות... ובשבדיה אין גניבות. הממשלה השבדית עקרה את התופעה באמצעות ענישה חמורה, עד מוות, למי ששולח ידו ברכוש זר. בהמשך גילינו זאת בעצמנו: מזוודה כי נשכחה ברחוב, המתינה בסבלנות לבעליה עד לבוקר המחרת. איש לא נגע בה.

בכ"ז בתמוז תש"ה הגענו לגטייבורג. רחובות העיר היו ריקים לגמרי. התפלאנו מדוע לא מהלכים אנשים בחוצות העיר, ונאמר לנו כי השעה היא שתיים בלילה... בשיא הקיץ אין בשבדיה שקיעה מוחלטת, והלילות מוארים כמו ביום מעונן.

העבירו אותנו לקרנטן (הסגר), באיזור מעיינות המרפא 'רמלזה ברון'. זהו איזור יפה במיוחד, שאת מי המרפא שלו מוכרים בכל רחבי שבדיה. המקומיים רצו לזרוק לנו אוכל וממתקים, אך האחראים עלינו לא נתנו להם לזרוק. היו להם הוראות רפואיות ברורות מה מותר לתת לנו לאכול, ומה אסור.

הציעו לנו סדינים מנייר קרפ, והחליפו אותם מדי יום. את הסדינים המשומשים שרפו באש, כי עדיין לא היו בטוחים שאנו נקיים מחיידקים. כך חיינו כחודש, עד שעברנו את כל הבדיקות הרפואיות.

בית כנסת בעיר גטייבורג

עברתי בשלום את כל הבדיקות. אמנם הייתי חלש מאד, אך בריא.

השבדים היו נדיבים מאד. הם מימנו טיפולים רפואיים יקרים לכל פליט שנזקק להם. לחולי שחפת רבים נאלצו לכרות ריאה, בניתוח מסובך שכולל שבירה של אחת מהצלעות. כדי לתקן את הצלע, השתמשו השבדים בחומר הכי טוב - פלטינה, מתכת יקרה כמו זהב.

גם לבוש מכובד נתנו לנו. נקראנו לאולם גדול שנראה כמו חנות כל-בו, שם מדדנו בגדים. חליפות חורפיות וקיציות, מעילים, הכל - מכף רגל ועד ראש. במקום המתינו לנו חייטים, שתיקנו מיד כל מה שנדרש. קיבלנו גם מגבות ידיים ומגבות מטבח, צעיף, כפפות ושני זוגות נעליים. ציוד מלא, כמו שאידישע מאמע מכינה לנדוניה, נתנו לנו השבדים ברוחב לב. עד היום שמור עימי מחזיק הנעליים שקיבלתי שם, מין אימום שמוכנס לתוך הנעל ושומר על צורתה.

לאחר שקיבלנו את הציוד, נשלחנו למלון כדי לשהות בו עד שיפזרו אותנו איש איש למקומו. המלון מוקם על צלע הר מאונך שנשק לשפת הים, וחלונות חדר האוכל היו בתוך המים. אכן, מרהיב היה המחזה, הרגשנו כיושבים באוניה, אבל לאכול שם - לא יכולנו. לא היה אוכל כשר. בררנו לנו ביצים ותפוחי אדמה בקליפתם, ואותם אכלנו. הסתובב בינינו שליח סוכנות, וביקשנו ממנו שיעזור לנו לעבור למקום דתי עם אוכל כשר, אך הוא לא טרח לסייע לנו.

באחד מימי שהותי במלון, נזכרתי שבעצם אני עוד בתוך שנת האבל על אחי ועל אמא. ניסיתי לארגן מנין, ובקושי הצלחתי למצוא עשרה אנשים שהסכימו להצטרף.

אחר כך עמדו לשלוח אותי ואת חיה למקום אחר, עם אוכל כשר, בו היתה הפרדה בין גברים לנשים. סרבנו, לא רצינו להיפרד. משראו שאנו עומדים על דעתנו, הסכימו לשלוח אותנו ל'פמיליה לאגר' - מחנה משפחות, בו חיו ניצולים שהתחתנו או שמצאו את בנות זוגם מלפני המלחמה. שם כבר לא היתה לנו בעיית כשרות, וגם מנין נמצא לי בקלות כדי לומר קדיש מדי יום.

לימים, הסתובב בבית המדרש בגור יהודי אמריקאי ושאל איפה יוכל למצוא את 'מוטל גוטרמן'. שאל אותו אחד החסידים¹¹ מדוע הוא מחפש את ר' מוטל, וענה האמריקאי: "את היהדות עזבתי לאחר המלחמה הנוראה. הייתי במלון בשבדיה, בו התאכסנו הפליטים על חשבון הממשלה השבדית, והתרחקתי מדרך התורה. ואז ראיתי ילד שניגש לכל השוהים במלון, ומנסה בכל דרך 'לסחוב' אותם למנין. ילד צעיר¹², שכל כך מתאמץ להשיג מנין, לאחר כל מוראות המלחמה שעברו עלינו! המחזה נגע לליבי. אם היום אני שומר תורה ומצוות - זה בזכות אותו ילד, מוטל גוטרמן. קראו לו".

11 הרה"ח ר' ישראל יצחק פומרנץ ז"ל

12 הוא היה כבן שבע עשרה, אך נראה כילד. גובהו היה 144 ס"מ בלבד.

■ מיקעלבי

בריאים ומצוידים כראוי, נשלחנו למיקעלבי. היינו כמאה צעירים בקבוצה, ואורגנה עבורנו מסגרת של לימודים ועבודה. היתה זו חווה עם רפת, דיר ונגריה. למדנו שיעורים בעברית, למדנו נגרות, ועבדנו בדיר וברפת.

היינו שם עשרה שדרשו אוכל כשר. גם הרה"ח ר' הרשל גרפינקל היה עימנו בקבוצה, ואיימנו על מנהל המקום שאם לא נקבל אוכל כשר - נעזוב אותו. הוא רצה שנישאר, כי היינו קבוצה טובה בלימודים וברמה האנושית, ולכן בא לקראתנו.

קיבלנו חדר מיוחד לשינה עבור הגברים, בסמוך למטבח. קיבלנו גם מחצית מהמטבח, וחיה אחותי הפכה לטבחית. חדר השינה שלנו הוסב ביום לחדר אוכל כשר, כי לא רצינו לשבת יחד עם אוכלי הטרף באותו חדר אוכל.

האחדות שמרה עלינו. שניים מן הקבוצה, ממשפחות טובות מאד, קיבלו סרטיפיקטים לפני כולנו ועלו ארצה. הם עזבו את דרך התורה. לעומתם, כל מי שנשאר איתנו בקבוצה שעלתה יחד לארץ - נותר שומר מצוות. אמנם לא כולם חרדים ממש, אך כולם שומרי מסורת וכשרות.

מטעם הממשלה השבדית הקרינו עבורנו סרט, פעם בשבועיים, בקולנוע של העיריה. כל בני הקבוצה הלכו לראות את הסרטים, רק אני נותרתי בחווה. הם ניסו לשכנע אותי כל פעם מחדש שאבוא איתם, אך סרבתי.

באחת הפעמים החברים לחצו עלי מאד. הם הסבירו לי שעומד להיות מוקרן סרט מלחמתי, נקי לגמרי, בלי שום בעיה וחשש.

נשברתי. הלכתי איתם לסרט. אמנם היה זה 'רק' סרט על המלחמה, אבל בדיוק את מה שלא רציתי לראות בסרטים - ראיתי שם... עד היום אני זוכר את המראה ההוא מן הסרט.

יותר לא הלכתי איתם. נותרתי לבד בחווה, בודד מאד. טיילתי בכביש שבתוך היער, ושרתי לעצמי 'שקעה חמה שקעה נפשי...' כך הלכתי ושרתי, שרתי והלכתי עד חצות הלילה. היתה זו מלחמה קשה מאד בשבילי, ובחסדי השם החזקתי מעמד. מה ששמר עלי היה הכוח של קיום המצוות, ה'למעשה'. גם כאשר יש לאדם איזו מלחמה במחשבה, המעשה שומר עליו שלא יעבור עברה. כך השתדלתי לקיים מצוות בתמימות.

חיה אחותי היתה קשורה אלי מאד. פעם אני חיזקתי אותה, ופעם - היא אותי... החזקנו אחד את השני. נהגנו לחשוב יחד, במקרה של התמודדות וניסיון, מה היה אבא אומר על כזה דבר... איך אמא היתה מגיבה... הזכרונות האלו היו בפנינו כתריס בפני העברה.

גמרנו את הלימודים, וקיבלנו רשות לצאת לעבודה. שיערנו שיהיה קשה להשיג עבודה שתאפשר לנו לשבות בשבת, אך כאן גילינו דבר מעניין: קיימת בשבדיה כת נוצרים 'סובוטניקים', שומרי שבת. כת זו היתה חזקה, והיו לחבריה הסכמים עם כמה בתי חרושת שהסכימו לקבל פועלים שלא יעבדו בשבת.

שמענו שבעיר 'הוסקוורנה' יש בית חרושת לייצור מכונות תפירה שמקבל עובדים סובוטניקים. חיה ניסתה והצליחה להתקבל לעבודה שם, ואילו אני עבדתי במפעל של קופות רושמות. מעניין לציין, כי בשבדיה רצו לעודד נישואין, לכן נקבע כי שכרו של גבר, בכל עבודה, יהיה כפול משכרה של אשה. המטרה היתה לעודד הקמת תא משפחת.

בבית החרושת הכרתי את הרה"ח ר' נחום פלדמן ז"ל והרה"ח ר' יעקב קטינא, ונוצרה בינינו ידידות אמיצה לשנים רבות. בית החרושת היה גדול ומפותח. שבדיה היתה מדינת חוק מסודרת מאד, ובכל קיוסק, ולו הזעיר ביותר, היתה קופה רושמת, כך שהיתה דרישה רבה לייצור שלנו...

את החוק והסדר הקפדניים גילינו גם בהמשך, כשהוזמנו לביקורים בבתי המקומיים. איש לא הורשה להיכנס אל תוך הבית בנעליים. בפתחו של כל בית ניצבו נעלי בית עבור הבאים, כדי שלא יכתימו חלילה את השטיחים בבוץ שבנעליהם.

פרק י' - ההעפלה

"לך לך מארצך" (בראשית י"ב, א')

מבאר ה"שפת אמת": ומדוע לא גילה לו מיד להיכנ?

"אלא שזו הבחינה לא". להיבטל כל החושים והרצונות רק לרצון הש"ת כמ"ש לך לך מארצך - דהיינו כל התדבקות חיצונית, להשליך הכל עבור רצונו ית' ואז יתגלה רצונו ית' לאדם".

וממשיך ה"שפת אמת" ומאיר דבריו בהתבססו על דברי הזוהר: האמירה "לך לך" לא כוונה אל אדם מסוים, היא נאמרה בצורה סתמית, כך שכל אדם, אילו שאף ורצה, יכול היה לזכות לשמוע דיבור זה. אך אברהם השתוקק לשמוע קול ה' וזכה כדברי ה"שפת אמת": "והכלל כי זה צריך להיות תמיד רצון האדם רק לשמוע ולקבל... ולהיות בטל יותר ויותר מתמיד".

(שפת אמת, לך לך תרל"ב)

לא קל היה לנו לצאת משבדיה, משום שכמו בכל מדינה מסודרת, היציאה ממנה התאפשרה רק באופן רשמי וחוקי. לנו לא היו ויזות, לא מסמכים ולא רשיונות עליה (סרטיפיקטים), ולכן נאלצנו להערים על השלטונות. את המסע ארגנו הפלמ"ח וה'הגנה', שדאגו לנו לויזות למדינת קובה. על האוניה התנוסס דגל הונדורס - מדינה דרום אמריקאית, וצוות המלחים גידל זקן פרא - כדי שייראו כמו קובניים... למעשה היו מחצית מאנשי הצוות יהודים, ומחציתם יוונים.

קהל הנוסעים היה מגוון. היו איתנו חופשיים, מה שנקרא היום 'חילוניים', וגם שומרי מצוות ברמה כזו או אחרת. את ההתארגנות והנסיעה עשינו יחד, אך כשהגענו לארץ נפרדו דרכינו. החופשיים הקימו להם קיבוץ, והקשר בינינו נותר קלוש מאד.

עלינו לאוניה, כשמטרת הנסיעה המוצהרת היא קובה, אך הכוונה האמיתית - כמובן - ארץ ישראל. שבדיה היטיבה עימנו, אך שמחנו לעזוב אותה. השהיה בה היוותה עבורנו גלות רוחנית, ללא בשר כשר (השחיטה בשבדיה נאסרה) ועם קשיים בהשגת מוצרי מאכל כשרים ותשמישי קדושה.

מיצר גיברלטר

הנסיעה היתה קשה מאד. יצאנו אל צפון האוקיינוס האטלנטי, המשכנו ליד חופי אירופה אל תעלת לה-מאנש שמפרידה בין צרפת ובריטניה. במפרץ בוסקאיה, מול פורטוגל, נקלענו לסערה עזה. לאנשי הצוות היה ברור שניאלץ לזרוק חלק מן המטען כדי להקל על האוניה, אך לבסוף החליטו, כדי לא לעורר פאניקה אצל הנוסעים, להשליך לים את הדלק הרזרבי. הם הגלישו 'טנק' שלם של דלק אל הים.

במשך שלושת ימי הסערה, היינו חייבים לאחוז בחוזקה בספינה, כדי שלא ניטלטל ונעוף מעוצמת הסופה. כדי שאוכל להניח תפילין באותם ימים, נצמדתי לעמוד שהחזיק את התורן ונאחזתי בו בשתי רגלי. כך היו ידי פנויות להנחת תפילין.

הנוסעים נתקפו במחלת ים, הקיאו והקיאו ללא הפסקה. חיה ואני היינו מהבודדים שלא חלו. היה קשה להיות ליד החולים, מפאת הריח ואי הנעימות. הסתובבתי ליד חדרי הצוות, וגם התיידדתי עם רב החובל שהיה ישראלי.

לאחר שתמה הסערה עברנו דרך מיצר גיברלטר. פלאי הבריאה נגלו שם לעינינו: האוקיינוס עם מימיו הכהים מצד אחד, והים התיכון עם מימיו הבהירים מצד שני. ההבדל ביניהם היה ברור וחד, כמו קו גבול בתוך המים, שלא התערבבו אלו עם אלו! הסתפקנו האם עלינו לברך עושה מעשה בראשית.

בהמשך נכנסנו לנמל טנזיר כדי לתדלק את האוניה, ולאחר מכן הבנו שמטוסי הבריטים ראו אותנו מהאוויר, ולכן שהינו כמה ימים בין תוניס לאלג'יר. האוניה חיכתה בפירודים המצויים שם, אלו לשונות ים הפורצות ליבשה בין הרים גבוהים. מבנה הפירודים אינו מאפשר למטוסים לזהות מה נמצא בהם.

אניית מעפילים "חיים ארלוזורוב"

לאחר מכן נסענו לאיטליה. לאוניה שלנו עלו עוד שש מאות וחמישים איש, בנוסף לשש מאות וחמישים שכבר היו בה. הם יצאו בסירות משוטטים קטנות אל הים, ועלו אל האוניה בעזרת חבלים. עכשיו היתה האוניה מלאה עד אפס מקום. היתה זו אוניה די ישנה, ששרתה עוד בימי מלחמת העולם הראשונה. היא נקראה 'אולווה', אך כשחנינו באיטליה שינו מארגני המסע את שמה, וקראו לה 'חיים ארלוזורוב'.

התקרבונו למים הטריטוריאליים של ארץ ישראל. עדיין לא נכנסנו אליהם, כדי שהבריטים לא יוכלו מבחינה חוקית לעצור אותנו. ידוע לי שנערך דיון משפטי כלשהו, בשאלה האם מותר להם לפנותנו לקפריסין. כך עמדנו כמה ימים מול החוף, רואים את חיפה ואת 'בת גלים', ליבנו רחב כשראינו את הארץ אך ידענו כי הבריטים חזקים מאיתנו.

הגדה של פסח

תרומת הועד למען גולי קפריסין

על החוף חיכתה קבוצה גדולה מתושבי הארץ, כדי שאם מי מן העולים יצליח להגיע בשחיה - יוכל להתערב ביניהם במהירות, ולא יוכלו לזהותו. כמו כן הם שלחו לנו בסירה מגילת אסתר כשרה, שנוכל לקרוא בה בפורים, וגם אוכל.

לאחר כמה ימים, ה'משחק' נגמר. העלו אותנו לאוניות בריטיות. לא היה טעם להתנגד. הגענו לקפריסין, למחנות צריפים של הצבא הבריטי. לא היינו הראשונים. כשהגענו כבר חיכו לנו קבוצות מאורגנות, מניני תפילה, שיעורים מאורגנים ואפילו קבוצת בחורים שלמדה יחד מפי הרב רוטנר, רב שכונת חליסה בחיפה. לאחר שעזב הרב רוטנר, לימד אותנו הרה"ח ר' מאיר קלינבסקי. שמענו שיעורים גם מפי הרה"ח ר' לייבל יוד.

מחנה עתלית

■ ארץ ישראל

מאדר תש"ז הייתי בקפריסין, עד ראשית שנת תש"ח. בעשרת ימי תשובה הסכימו הבריטים להקדים את מתן הסרטיפיקטים לבני נוער, על חשבון מכסות החודשים הבאים, כדי שנוכל להספיק את שנת הלימודים בארץ. זכיתי לקבל אחד מהסרטיפיקטים האלו, ובערב יום כיפור תש"ח הגעתי לארץ. חיה אחותי נותרה בקפריסין, ממתינה לרשיון-עליה (לבסוף, עד שהגיע תורה כבר קמה המדינה, שערי הארץ נפתחו ולא היה צורך בסרטיפיקט).

אך בינתיים הייתי לבד, במחנה המעבר בעתלית. שם ראיתי לראשונה גמבה אדומה, וגם פגשתי חבר, בן משפחה - יששכר היידה.

הרה"ח ר' יששכר היידה ז"ל

הגעתי עם קבוצת נוער שסווגה כשייכת ל'מזרחי'. בחול המועד סוכות לקחו אותנו לבית הבראה באחד מקיבוצי המזרחי, כמאה ועשרים ילדים ונערים. המדריך הודיע שמחכה לנו ארוחת צהריים בחדר האוכל. שאלתי אותו האם יש כאן סוכה שתספיק למאה ועשרים נערים, והוא גמגם ואמר שילך לברר. לאחר כמה דקות חזר, ואמר שאם אני רוצה - יש סוכה עבורי. נטלתי ידיים, והמדריך הוביל אותי אל ה'סוכה'. הרמתי עיני למעלה, וראיתי שמדובר במרפסת שעליה פרושה איזו שהיא מחצלת, וברור היה לי שה'סוכה' אינה כשרה ומן הסתם גם לא נעשתה לשם מצות סוכה. התבלבלתי, כי לא ידעתי מה עדיף: לבטל נטילת ידיים בברכה, או לאכול מחוץ לסוכה.

לאחר מכן שאלתי האם יש ארבעה מינים שנוכל לברך עליהם. גם כאן קיבלתי תשובה מגומגמת. הבנתי שהמקום הזה אינו מתאים לי. החלטתי לצאת משם בכל מחיר.

לקחתי את תרמיל הגב שלי, וביקשתי עזרה מיהודי תל אביבי, בעל זקן ופאות. אותו יהודי תל אביבי הגיע לקיבוץ לבקר קרוב משפחה, וביקשתי ממנו שיעזור לי להגיע לבני ברק. הוא הסכים, ובדרכו חזרה לתל אביב - הוריד אותי בכביש ז'בוטינסקי.

כך הלכתי בחול המועד סוכות תש"ח: נער בודד, ללא מכר או קרוב, תרמיל על שכמי ואני מחפש את ישיבת פוניבז'. התברר שהישיבה סגורה בחול המועד. חיפשתי את בית הרב. כשהגעתי אליו, הוא התכונן לצאת לכינוס של צא"י בפתח תקוה. התחלתי לספר לו מאיפה ברחתי, אך הוא קטע אותי באומרו: "חג היום, נעזוב את כל הדברים האלו לאחרי החג. עכשיו אתה האורח שלי". הוא קרא לשני בחורים, וביקש מהם שידאגו לי למנת אוכל מהמטבח ולמיטה בסוכה.

אכלתי ארוחת ערב, ונשכבתי לישון.

ועד היום שמור עימדי טעמו המתוק של אותו לילה בסוכה - - -

לאחר חג הסוכות נכנסתי למשרד ישיבת פוניבז' כדי לסדר לעצמי מעמד "עולה", אך אנשי ה"מזרחי" לחמו ועיכבו את תשלומי עליית הנוער לרב מפוניבז'. הם שלחו שליחים לפתותני ולהציע לי לשוב אליהם אך אני נותרתי בפוניבז' בלי מינימום דברים הנצרכים לאדם.

שבת "בראשית" היתה הנסיעה הראשונה שלי לירושלים, חפצתי לזכות לראות את מרן ה"אמרי אמת" והצטרפתי לאחד מחסידי בעלז שנסע לרבי מבעלז ששהה אז בבית וגן.

מיד בבואנו לירושלים שמנו פעמינו לכותל המערבי, קבוצת בחורים מישיבת "שפת אמת" ערכה שם מנין תפילה מיוחד לרפואתו של ה"אמרי אמת". הבנתי שלא אוכל להיכנס אל הרבי, לכן נסעתי לבית וגן כדי לשהות בצילו של האדמו"ר מבעלז, שם זכיתי להגיש לו קערה לנטילת ידיים בסעודה שלישית.

הרב מפוניבז' זצ"ל עם חניכי בתי אבות ניצולי שואה

מרן ה"אמרי אמת" מגור זצוק"ל

זמן חורף התחיל. הצטרפתי ל"מכינה" בראשות הגאון הרב גרשון אדלשטיין, שאסף אליו בחורים המסוגלים ללמוד ושואפים להיכנס לישיבה גדולה.

בשבת י"ז בכסלו הצביעו מדינות העולם בכינוס האו"ם וקראו לבריטים לסיים את המנדט ולהעניק ליהודים מדינה. במוצאי שבת החלו כולם לחגוג ברחובות, בחורי הישיבה יצאו להשתתף בשמחה הכללית, ואני נותרתי לבד בבנין הישיבה. הבנתי היטב מה פירושה של הכרזה זו - מלחמה נוספת ממתונה בפתח. אך המלחמה לא הטרידה אותי, "בוגר" המחנות. היה ענין אחד שהעיק עלי, ענין התפילין. את התפילין שהיו לי בישיבה קיבלתי מהרב הצבאי שבברגן

מרן רבי אהרן רוקח מבעלז זצוק"ל

בלזן, חברי העירו לי שהן נראות זקוקות לתיקון. ניגשתי עימן לסופר סת"ם ברחוב העליה בתל-אביב והוא תיקן אותן תיקון של "בדיעבד". הוא אמנם השתדל ככל יכולתו, אך כיון שהן לא היו מעור אחד הן נקראות תפילין "פשוטות". בלית ברירה המשכתי להניח אותן אך בביקורי הבא אצל הרבי מבעלז, כשנכנסתי אליו שאלני הרבי: "האם אתה מניח תפילין?" הבנתי מיד שענין עמוק טמון בשאלתו זו. ידעתי שהרבי מבעלז מקפיד לא ללחוץ יד של ילד רק כשהוא עוטף אותה במגבת, השאלה הסעירה אותי. נטלתי את התפילין ופניתי לחזון-איש, הוא עיין ברצועות מדד אותן ופסק שהן כשרות אך בענין ה"בתים" - שלח אותי לרב העיר הרב יעקב לנדא זצ"ל. הרב לנדא הסתפק, להכשיר לא רצה ולפסול לא יכול היה, כי אלפי יהודים מניחים תפילין כאלו המכונות "פשוטות". הפסקתי להניח תפילין אלו והתחלתי לשאול תפילין.

מצב זה הקשה עלי מאוד והשתוקקתי לתפילין מהודרות משלי. תפילין חדשות עלו 12 לירות, שהיו עבורי הון תועפות, והרי קיבלתי על עצמי שלא ליהנות מהצדקה. לא נכנעתי, חיפשתי ומצאתי עבודה במשק בגבעתיים. אט אט צררתי את הכסף ורכשתי לעצמי תפילין מהודרות במיוחד.

■ הדרך לגור

במשך שנתיים נמשכו הנסיעות מפוניבז' לירושלים כשהלב נמשך לשיבת "שפת אמת" ולרבי. מנסיעה לנסיעה קיבלתי חיות וכוח.

בשבת חנוכה תש"ט שהה קהל גדול במחיצתו של הרבי ה"בית ישראל" זי"ע (הרה"ח ר' פרץ רוזנווסר הי"ו, בעל חסד, השאיל לי קפוטה משלו לשבת זו). הבטתי בציבור הקדוש שסביבי, לא היה עוד מקום אחד בכל התחנות שעברתי מאז תום המלחמה שדמה לגור. בכל מקום היו האנשים בחלקם בעלי זקן ופאות ובחלקם גלוחים. חלקם בעלי חליפה ארוכה וחלקם קצרה או בכלל בלי חליפה, וכאן בגור אני מצוי עם קהל שכולו אומר "עוד יוסף חי". כולם בלבוש המלא ובאוירה החסידית השמורה והטהורה, הרגשתי שכאן מקומי. אך אפילו כובע וקפוטה מאין לי?

בפנימיה מצוי היה, שבחור הזקוק לביגוד היה נכנס למשרד הישיבה בפוניבז', מציג עצמו כפליט מסכן וכבר ידאגו לאסוף עבורו. אני, נאמן להחלטתי שלא להזדקק לבריות, נשארתי בפוניבז' עוד חצי שנה כדי להשיג לעצמי את הכסף בעשר אצבעותי. מה שהקשה עלי יותר מהגעגועים לגור היתה בעיית האוכל בפנימיה. כיון שהקפדתי וקיבלתי על עצמי גדרים וסייגים בענין הכשרות שלא היו נשמרים במטבח הישיבה, נאלץ הייתי לאכול מדי פעם בביתה של אם הבית הגב' מונק, אך אור ההשגחה זרח לי והאיר לי. באותה תקופה נודע לי על בן משפחתנו, הרב יעקב יגר, שמתגורר בירושלים. הוא פתח את לבו וביתו עבורי והיה לי לאב, בעזרתו הצלחתי להתקבל לשיבת "שפת אמת" כתלמיד מן המניין, ולא יאה זה קל בעיניכם. העניות בישיבה היתה נוראה, מים חמים הוכנו עבורנו בבית האדמו"ר מרחמיסטריווקא שממול הישיבה, וכוס תה חם

מרן ה"בית ישראל" מגור זצוק"ל

היינו מקבלים בביתו של הרה"ח ר' יעקב מאיר סבינר ז"ל, בשכונת כרם. אבל מי שזכה ונמנה על תלמידי הישיבה לא שעה לזוטות אלו.

■ "כי תבנה בית חדש" (דברים כ"ד, ח')

מועד החתונה נקבע ליום ג'. המחותן ביקש שאקדים ואסע לת"א כבר ביום ב' אך הרבי ה"בית ישראל" הורה לי להישאר ורק ביום חתונתי לנסוע.

יום חתונתי, ואני בירושלים בהוראת הרבי. מחכה להיכנס אל הקודש פנימה עם הקויטל. לעולם לא אשכח את פרקי התהילים שלחשתי מעומק לב בעודי ממתין בתור. היתה זו הרגשה עילאית ומרוממת במיוחד, שלא חשתי כמוה שוב בחיי! בתוך ההזמנה הנחתי את הקויטל ובו רשמתי בקשה מיוחדת. היות ובזמנים הקשים בגטו ובמחנות ניזונתי ממאכלות אסורים, אחת בקשתי שלא יתערב חלילה ויפגום בקדושת ילדי. הרבי קרא את הקויטל וניכר היה שנסער הוא. חשתי שהנחתי שטר חוב שקשה לפורעו, אך הרבי ברך והבטיח...

שנים אח"כ, כשנכנסתי עם בני החתן ומחותני, אמר לי הרבי: "הנרות הללו קודש הם - הכוונה לילדים". הנוכחים בחדר תהו ולא הבינו את ענין נרות חנוכה לחודש אייר שהיה אז, אך אני ידעתי בברור, שהרבי זוכר את ההבטחה בת עשרים השנים...

חודשי חייו האחרונים

הרה"ח ר' מוטל גוטרמן יושב בראש השולחן. עיניו מוצפות בחכמת חיים בלתי נלאית, בנחישות ובעוצמה של חייל יהודי נאמן, היודע בוודאות ובבטחה שמילא את תפקידו בעולמו בשלמות, באמונה.

"כל מה שסיפרתי", אומר הוא שוב ושוב, "רק כדי להודות, להלל ולהודות על כל מה שזכיתי במתנת חיים" ועיניו קורנות באור מיוחד, בזיק של קשר קרוב ואוהב של בן ואב רחום. "היינו שרידים בודדים אח ואחות וכלום ממשי סביב, וכיום, ברוך הוא, מבורך אני בילדים יראים ושלמים". זו תמצית שירת חייו, דם לבבו עליו עמל בכל תחנה מתחנות חייו, החל משנותיו הראשונות לאחר החתונה כשהוא מתגורר בבית חמיו בתל אביב ומוותר על המילגה החודשית בכולל כי אינו צריך מאום. כבר אז הציב לעצמו מטרה אליה חתר ללא פשרות, להקים בית חסידי תמים ומושלם. גם אחר כך, בירושלים, כשהוא מתפרנס ממכירת כיפות, רואה הוא עין בעין את יד ההשגחה ומנהל את החנות בדרגה גבוהה של אמונה ובטחון.

"במשך כ-30 שנה", כך מעיד הוא על עצמו, "ישבתי בחנות בלי שלט ופרסומת כשאני מאמין בלב שלם שמי שצריך לקנות אצלי יבוא בלי שכנועים, מה שמוכן עבורי יתגלגל אלי בהשגחה פרטית מדויקת. ואכן כך היה, כשעמדתי לפני חתונת בתי הזדמן לחנות סוכן שכבר שבע שנים לא פקד את החנות ועכשיו רוצה הוא לערוך הזמנה גדולה וחזרה עבודה מכובד לשנים הקרובות". כך מנווט הרה"ח ר' מוטל את ענייני המסחר, כשדמותו של אביו הי"ד ניצבת מול עיניו. אבא, הרה"ח ר' יצחק משה גוטרמן, שהתפאר בכך שרק שלושה ימים סחר בנוצות. אבא שדקדק בהלכה בכל תג ותג, הולך לפניו כעמוד אש בדרך חיים של אמת צרופה. כך נשזרים פנינים בשרשרת חייו של הרה"ח ר' מוטל גוטרמן. כל סיפור כיהלום מאיר; כל עובדה מעידה על גבורה ועל יושר פנימי. כל פרט משתבץ בכתרו של יהודי חסיד, שכלכל את מעשיו בפלס החכמה ובהגיון צרוף ושקל כל רגע במאזני ההלכה; שהיו כל דקותיו נחת רוח לאביו שבשמים, והיה הוא בבחינת סולם מוצב ארצה אך ראשו מגיע השמימה.

**בצוואתו ביקש לבל ירעיפו עליו שבחים
ואנו נסתפק בהעתקת הצוואה (בשינויי עריכה קלים):**

בס"ד ב' מנחם אב תשנ"ב

אחז"ל אין אדם יודע עתו, מקוה שיאריך ה' ימי ושנותי בטוב
ובנעימים שנים רבות, בכל זאת רצוני לומר את אשר עם לבי ולגלות
רצוני בעניני הלוויה.

בקשתי בייחוד מחתני יחי' לזרז את הענין מה שיותר מהר, (וזה
שאני מבקש מהחתנים יותר מהבנים, כי יש ניגוד אינטרסים והבן
מצד כיבוד אב נוטה לעשות במתון) וע"כ אני מבקש מחתני שיחי'
לעשות זה באופן היותר מהיר להגיע לקבר ישראל. ועליהם מוטל
עניין זה.

ידוע לכם שקניתי חלקת מקום בהר הזיתים, ועל אף שבהר הזיתים
אין העתים שוים וקשה לצפות מראש מה יהיה, ע"כ אני מבקש
שאפילו אם לא יהיה קל להגיע למקום לבל יסתכלו על זה. ואף אם
רק חברא קדישא א' תסכים לערוך הלוויה יעשו שם.

הרי לאבותי א"א ג"כ להגיע, לא מבעיא האמא שהיא באושביץ. אלא
אף לאבא ולזקני הרי ג"כ א"א להגיע, ע"כ בקשתי שקושי הגישה
לא יהי' שיקול. לא טוב אנוכי מהם ומכל מקום הדור ההוא שמקום
קבורתם לא נודע.

וגם שהרי המקום הנ"ל קניתי מחיים בכסף כשר - אני מקוה שאכן
הכסף היה כשר, בגלל כן אני מבקש שאם רק יוכלו לקבור בהר
הזיתים אפי' בדוחק שיעשו כן מה שיותר מהר.

...

לכן אני מבקש בכל לשון של בקשה, בדרך בקשה ובדרך צוואה
ובדרך איסור ששום מילה לא תהיה כתובה ולא מפורסמת בשום
צורה.

וכן לא לחכות לאף אחד, לזרז הדבר הכי מהר שאפשר. ואם ח"ק פלוני לא יכולים, יתקשרו לח"ק אחר, זה שיכול לעשות הכי מהר. זה הכי טוב שיהיה מה שיותר מהר.

עוד זאת אבקש: שיכריזו היות ושאני קצת כעסן, ואיני רגיל כ"כ בנימוסי דרך ארץ המקובלים, שיכריזו שאני מבקש שאם פגעת בכבוד מאן דהוא שימחול לי במחילה גמורה.

אני מצדי מוחל לכל אחד אם פגע בי.

לפרסם אולי ע"י מודעה בעת השבעה, שבקשתי: שאם אני חייב כסף למי שהוא ושכחתי לשלם, או אולי סכסוך שנשכח ממני, שיבוא לבקש ויתגנו לו מכסף שלי. ותקותי שישאר כסף פרטי שיוכלו לשלם.

וכן אבקש מיוצ"ח לברר אם אני חייב למישהו כסף, לפעמים שוכחים. ובפרט לברר במקוה ובבית הכנסת אם נשאר איזה חוב. או נדרים ונדבות, הכל שישלמו.

וה' הטוב יאריך ימי ושנותי בטוב ובנעימים אמן.

קויטל שנכתב בדם לבבו בחודשי חייו האחרונים ומעיד על תמצית מהותו: אמונה תמימה וזכה בקונו:

יום רביעי פסח שני תש"ע ירושלים ת"ו

לפני שידונו בעניני האם אני מחויב להסכים לעשות כמנהג העולם. עם פירושו עולם דלשון העולם.

להווי ידוע כי אצלי, מרדכי שלמה זלמן בן רחל, לא קיים עולם בתור העולם מיום ו' אלול תש"ד (עד היום הזה). בעומדי לפני כניסתי למשרפות באושביץ נשלח אלי מלאך מהשמים בלבוש חייל גרמני והוציא אותי משם. האם זה העולם או גילוי. וכך המשך הזמן אולי פחות גלויים אבל למעלה מהטבע עד צעדת המות. ושם נהוג היה כי מי שמתישב בצדי הדרך יורים בו. ואני מאפס כוחי ומתוך יאוש גם אני התישבתי בצדי הדרך ובא בת קול מהשמים בפה חייל גרמני ואומר לי אתה עוד צריך לחיות, למרות שאחד לפני ירה ואחד אחרי. ואותי הקים והביא אותי עד לשיירת הצועדים ופקד שיביאו לפניו את האחים שלי ומסר אותי בידיהם ואמר להם שישמרו עלי שלא אעשה עוד פעם דבר כזה, כי אם חייל אחר היה בתפקידו כבר מזמן היה מקבל כדור, האם זה לא גילוי אלוקי ממש.

וגם אחרי זה ברכבת שבעה ימים ללא אוכל ושתייה וביום השמיני קבלנו אוכל ולא יכולתי כבר לבלוע שום דבר כי הייתי מיובש לגמרי ואני חי ב"ה ית"ש. האם זה מנהג העולם בהעלם או גילוי אלקי ית"ש.

גם אחרי שזכיתי להקים משפחה ולפרנסתי פתחתי בית מלאכה לכיפות וקרוב לשלושים שנה לא יצאתי לקונים לשאול האם צריכים סחורה רק מה שה' ית"ש שלח לי לתוך החנות, האם זה לא הנהגה גלויה?

ובמשך השלושים שנים האלה הי' לי גילויים למאות ולא לפים עד פרטי פרטים, אכתוב פרט אחד וזה ילמד מה זה פרטי פרטים. כשזכיתי להגיע ליום כלולות בתי הגדולה שתחי' התלבטתי איזה שטרות כסף להכין בשביל צדקה לעניים, או שטר של 5 או 10 לי', ותוך כדי ההתלבטות השי"ת שלח לי קונה שקנה סחורה בקרוב לשלוש מאות לי' ושילם לי כל הסכום רק בשטרות של עשר לי' בלבד. קבלתי תשובה ברורה מהשמים ולזה אפשר להגיד גילויים עד פרטי פרטים. לכן אבקש שכל מי שידון בענייני לא להוציא אותי מהנהגה הזאת, רק להתפלל עלי שאשאר בהנהגה הזאת עד זיבולא בתרייתא ועד בכלל.

הכותב בהכנעה מרדכי שלמה זלמן בן רחל

